

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

Zvířata ve starém Izraeli

Bc. Jáchym Korbel

Západočeská univerzita vPlzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Zvířata ve starém Izraeli

Bc. Jáchym Korbel

Vedoucí práce:

Mgr. Věra Tydlitátová, Th.D.

Katedra blízkovýchodních studií

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2020

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, květen 2020

.....

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval své vedoucí práce Mgr. Věře Tydlitátové, Th.D. za odborné vedení práce, mnohé cenné připomínky a podnětné rady k vytvoření mé diplomové práce.

Obsah

1 Úvod.....	6
2 Historicko-kulturní pozadí vzniku staroizraelské koncepce vztahu člověka a zvířat.....	9
2.1 Staroegyptské vlivy.....	10
2.2 Starobabylonské vlivy.....	17
2.3 Staropalestinské vlivy.....	21
3 Vztah Izraelitů ke zvířatům v průběhu dějin.....	26
3.1 Vztah ke zvířatům u protoizraelských kmenů.....	26
3.2 Vztah ke zvířatům v severním království.....	29
3.3 Vztah ke zvířatům v judském království.....	32
3.4 Vztah ke zvířatům v době po babylonském zajetí.....	37
3.5 Vztah ke zvířatům v době helénských říší.....	38
4 Otázka vztahu člověka a zvířat v Hebrejské bibli.....	43
4.1 Postavení zvířat v knize Genesis.....	44
4.2 Obětování zvířat.....	48
4.3 Čistota a nečistota zvířat.....	53
4.4 Zvířata a jídlo.....	61
4.4.1 Košer a nekošer.....	61
4.5 Etika vztahu ke zvířatům.....	64
5 Závěr.....	69
6 Použité zdroje.....	71
7 Resumé.....	78

1 Úvod

V předkládané diplomové práci se budu zabývat významem zvířat pro izraelský lid, neboť vztah Izraelitů ke zvířatům byl pevný a bezprostřední, bezprostřednější než v současnosti. Jedním z primárních pramenů, ve kterých je popsán vztah člověka a zvířete, je bezesporu Hebrejská bible. Shledáváme se v ní s pestrou škálou jednotlivých druhů zvířat a každé z nich je představeno jako Boží dílo. Zvířata byla nedílnou součástí života každého Izraelity v mnoha oblastech, především v zemědělství a náboženské praxi. Proto nabývala nemalé významnosti, protože člověk na zvířata pohlížel jinak, než je tomu dnes. Cílem práce bude tento odlišný pohled zachytit a přiblížit se skutečnému vztahu Izraelity ke zvířatům, s nímž se setkáváme v textech Hebrejské bible.

V první kapitole se pokusíme přiblížit historicko-kulturní pozadí vzniku prostředí, ve kterém měly vzejít představy a přístupy starých Izraelitů, týkající se vztahu člověka a zvířete. Jinými slovy řečeno, zaměříme se na pozadí vzniku staroizraelské koncepce vztahu člověka ke zvířatům. Musíme si hned ze začátku uvědomit, že to bude snažení velice obtížné, neboť problematice zvířat starověk obecně nevěnoval přílišnou pozornost. Psaných informací o dané problematice nebude mnoho, ale spíše naopak mizivé množství. Některé věci budeme moci pouze odvozovat z nejrůznějších vyobrazení zvířat či z informací, které se zvířat mohou dotýkat pouze okrajově. Důležitou roli zde, v takto pojaté problematice, budou hrát historicko-kulturní vlivy Egypta, jakožto dominantního hráče v Palestině v období doby bronzové a rané fáze doby železné. Dále nelze opomenout taktéž vlivy Starobabylonské říše a jejich následovníků, jako například Asýrie, coby významného mocenského subjektu 8. a 7. století př. Kr., a také vlivy kultury staropalestinských městských států, jako bylo Megido, Byblos apod.

Ve druhé kapitole se zaměříme na vznik představ, přístupů a nejrůznějších pojetí, týkajících se vztahu člověka a zvířete v průběhu formování staroizraelského prostředí od vzniku protoizraelských kmenů na izraelské vysočině, přes vznik raných státních útvarů na Benjamínské vrchovině, v Judsku i v okolí Šekemu, až po existenci severního království Izrael a jižního království Judska a jejich zánik. Pokusíme se tedy zaměřit na vývoj vztahu Izraelitů ke zvířatům během doby, ve které došlo k formování Izraele, jakožto společenství, i jeho představ, které se odrážejí ve Hebrejské bibli. Přičemž se

pokusíme odhlédnout od popisu událostí a popisu zkoumaného fenoménu v Bibli, ale zaměříme se naopak na historické pozadí a historický vývoj na základě nových archeologických poznatků a historicky relevantních dokumentů a záznamů.

Představíme si také rozdílné fáze izraelské státnosti, a především pak jejich vliv na utváření biblických textů. Neopomeneme zmínit vznik dvou království a pokusíme se zodpovědět otázky, týkající se vnitřních historicko-kulturních vlivů na vznik staroizraelské koncepce vztahu člověka a zvířat. Posléze se budeme věnovat problematice vztahu člověka a zvířete v době intelektuální, v níž došlo k prolínání kultury starých Izraelitů a kultury helénské. Zaměříme se především na dopady helénské kultury na myšlení Izraelitů. Izraelité uvažovali v rovině náboženské a jejich myšlení bylo značně teocentrické. Naopak helénská kultura stavěla do popředí člověka. Zaměřovala se na individuum, na jeho schopnost racionálně uvažovat a vše ostatní si podrobit. Obě kultury se střetávaly v Alexandrii, která byla centrem zrodu moderních interpretací. Charakteristickým projevem intelektuálního kvasu Izraelitů bylo částečné opuštění teocentrického modelu, což se projevuje v dobovém písemnictví, a částečné přijetí antropocentrismu. Na pozadí vlivů rozdílných ideologií můžeme vidět doklad o tom, že otázka vztahu člověk-zvíře byla předmětem diskuzí celého tehdy známého světa, v němž žily národy jako Židé a Řekové.

Ve třetí kapitole se zaměříme na různorodé faktory, jenž vstupují do vztahu Izraelity a zvířete, uvedené v textech Hebrejské bible. Bývají jimi zpravidla záměry náboženské, užitné a ekonomické. Hlavním tématem této kapitoly bude též zachytit dynamickou povahu vztahu člověka a zvířete. V tomto případě budeme následovat biblické příběhy od knihy Genesis, přičemž se budeme držet pořadí jednotlivých knih Starého zákona. Zmíníme, že šestého dne stvoření Hospodin Bůh pověřuje člověka, aby přistupoval ke zvířatům určitým způsobem, jenž se však později mění. Postupné formování samotného vztahu můžeme vysledovat v nejdůležitějších chvílích příběhu Geneze, jež se zabývá nepřátelstvím člověka a zvířete, domestikací zvířat, nebo čistotou a nečistotou. Následné knihy Bible se pak zabývají kašrutem a dalšími tématy.

Ve své práci budu primárně vycházet z textů ekumenického překladu Bible, přesněji ze Starého zákona. U interpretační metody současných badatelů se budu

převážně odkazovat na teorii Mary Douglasové, britské antropoložky. Jejím hlavním dílem je Čistota a nebezpečí. Mezi další velice přínosné sekundární zdroje budu řadit Johna Bartona a jeho dílo Etika a Starý zákon, který velice zajímavě vysvětluje původ čistoty a nečistoty i etiku vztahu člověk-zvíře; a dílo Alberta Puryho Člověk a zvíře – stvoření Boží, jenž diskutuje o témže vztahu v průběhu historie. Srovnává moderního člověka se starověkým člověkem. Dalším významným zdrojem bude článek The Distinction Between Clean and Unclean Animals in Lev 11: Is It Relevant?, jehož autorem je Gerhard Hasel. Tato osobnost přináší velice přehledný a systematický seznam moderních interpretací, u nichž vyzdvihuje jejich klady a připomíná jejich nedostatky. U historicko-kulturního pozadí vzniku staroizraelské koncepce vztahu člověka a zvířat, a vztahu Izraelitů ke zvířatům v průběhu dějin budu vycházet z knihy Objevování Bible od izraelského archeologa Izraela Finkelsteina, který se zaměřuje na archeologické nálezy a pomocí nich se snaží teoreticky rekonstruovat historii Izraele od Abrahama po krále Šalomouna. Dalším stěžejním dílem jsou Dějiny starověkého Egypta, jehož autorem je egyptolog Ian Shaw.

Práci budu vypracovávat metodou komparace a interpretace a budu užívat hlavního primárního zdroje. U metody srovnávací využiji primární i sekundární literaturu. Metodu interpretace využiji k exegezi biblického textu.

2 Historicko-kulturní pozadí vzniku staroizraelské koncepce vztahu člověka a zvířat

Jelikož nemůžeme uvažovat o nějakých ucelených přenosech představ či filozofických přístupech, které by se týkaly problematiky historicko-kulturního pozadí vzniku staroizraelské koncepce vztahu člověka a zvířat, ani o nějakých etických koncepcích týkajících se člověka a zvířete, které by v rámci vlivu dominantních kultur staroizraelské prostředí mohlo přebírat, budeme se muset spokojit s představením obecných přenosů kultury a s přiblížením nejvýznamnějších vlivů, které výše uvedené subjekty na danou lokalitu měly. Z těchto obecných vlivů a sociokulturních dopadů se pokusíme odvodit alespoň drobné střípky naší problematiky, sestavit je do určité komplexnější podoby a vynasnažit se tak alespoň částečně zodpovědět otázky, týkající se vnějších historicko-kulturních vlivů na vznik staroizraelské koncepce vztahu člověka a zvířat.

Základní informace o dané problematice můžeme čerpat ze tří zdrojů, především z historických dokumentů, z archeologických nálezů a v neposlední řadě z jednotlivých textů Starého zákona. V této souvislosti můžeme narazit na určitý problém, který se týká informací obsažených v textech Starého zákona a s novými poznatky archeologického výzkumu, probíhajícími na území současného státu Izrael a v okolních zemích. V některých momentech si tyto informace totiž zcela odporují, někdy jsou naopak shodné. Každopádně je možné tvrdit, že většina událostí, které jsou zachyceny v Bibli, se neodehrála zcela jistě tak, jak jsou v textu zachycena nebo se neodehrála v období, do kterého jsou zasazena.¹ Dalším problémem může být, že mimobiblických historických textů samozřejmě není příliš mnoho. Například existuje jen velice málo egyptských textů z 11. a 10. století před Kr., které by se týkaly Syropalestiny. Přitom se jedná z historického hlediska o velice důležité období, ve kterém dochází k utváření prvních státních útvarů, které můžeme nazvat izraelskými. Z hlediska biblického se jedná o dobu krále Saula a velkého království krále Davida a Šalomouna. O těchto královstvích se bohužel z egyptských textů té doby nic nedozvíme.² Tím méně se můžeme dozvědět něco o problematice vztahu člověka a zvířat. Můžeme se však spolehnout na některé staroegyptské a starobabylonské texty z jiného období, které nějakým způsobem

¹ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *Objevování Bible*, s. 16.

² REDFORD, B. Donald. *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, s. 319.

zaznamenávají vztah člověka ke zvířatům v konkrétní době, a udělat si tak určitý obecný obrázek celé problematiky.

2.1 Staroegyptské vlivy

Dříve než přistoupíme k představení jednotlivých možných vlivů na vznik a utváření staroizraelských představ či přístupů ke vztahu člověka a zvířete ze strany starověkého Egypta, přibližme si co nejstručněji celkovou podstatu a okolnosti vlivu Egypta jak na oblast celé Syropalestiny, tak i na konkrétní území, kde došlo k formování izraelské státnosti. Nemáme zde v nejmenším úmyslu představovat celé dějiny mocenského vlivu starověkého Egypta a jeho zahraniční politiku v oblasti Levanty, pouze si přiblížíme nejvýznamnější momenty, které se zdají být pro naši problematiku zásadní. Do takto předloženého a chronologicky řazeného přehledu zásadních vlivů Egypta na území Syropalestiny se pokusíme také postupně zařazovat významné skutečnosti týkající se vztahu člověka a zvířat.

Dějiny starověkého Egypta trvají více než tři tisíce let. Pro naše účely je však zbytečné zmiňovat jakékoli momenty z předdynastického období, pojednávat o nakádské kultuře (cca 4000 – 3200 př. Kr.), či rozebírat dějinnou situaci 1. a 2. dynastie (cca 3000 – 2686 př. Kr.). Jedná se o rané období egyptských dějin, během něhož se formoval stát, a tudíž vliv na okolní oblasti z jeho strany byl téměř nulový. Na druhou stranu ani v této době nejde pominout určitý možný přenos kulturních či myšlenkových elementů mezi jednotlivými civilizačními centry. Jedinečným příkladem, také z hlediska naší problematiky, může být zobrazení na Narmerově paletě. Ta je jedním z nejvýznamnějších artefaktů, které pocházejí z 0. dynastie, tedy předdynastického období, konkrétně kultury Nakáda III (cca 3200 - 3000). Podle některých teorií jsou zvířata zde zachycená jasným důkazem mezopotámského, přesněji řečeno, sumerského vlivu na utváření kulturního prostředí říše na Nilu. I kdyby tomu tak nebylo, existuje mnoho dalších důkazů o kontaktech mezi Egyptem, Palestinou a Mezopotámií.³

Zaměříme se především na dějinné období Staré, Střední a Nové říše, a následně také na pozdní období existence starověkého Egypta, během něhož se již jednotlivé

³ BARDOVÁ, A. Kathryn. *Vznik egyptského státu*, s. 82.

státní útvary starého Izraele konsolidovaly a prožívaly své vzestupy i pády. Z toho, co jsme uvedli výše, je patrné, že k určitému kulturnímu vlivu docházelo od nejstarších dob. Podstatné je pouze to, jak je tento přenos zdokumentovaný a jaké máme o něm bezprostřední důkazy. Z raného období i z období Staré říše (2686 – 2125 př. Kr.) jich není mnoho. Kromě jednotlivých uměleckých či kulturních artefaktů, nalezených na bývalých kultovních či zádušních místech, jsou to pak především první textové záznamy, jakými jsou texty pyramid, počínaje textem v pyramidě faraona 5. dynastie Venise, a texty tzv. egyptských naučení. Například první záznam o vojenské výpravě do Palestiny pochází z období 6. dynastie.⁴ Jedná se o známou Veniho zprávu o válečné výpravě proti asijským beduínům.⁵ Takovéto vojenské zásahy plnily v dané době většinou preventivní či trestnou úlohu. Jinak zcela převládaly obchodní a diplomatické kontakty se syropalestinskými městy, jako byl Byblos a Ebla.⁶

Specifickou pozici v oblasti kulturních kontaktů a vlivů mohou zastávat nejrůznější egyptská božstva, která jsou častokrát zobrazována v zoomorfní podobě či v kombinaci lidského těla a zvířecí hlavy. Takováto zobrazení však neměla zachytit přesnou podobu bohů, ale má být odkazem na charakteristiku a funkce daného božstva.⁷ Právě uctívání takovýchto božstev, především těch nejvýznamnějších, již od nejstarších dějin překračovalo hranice Egypta. Velice zajímavým příkladem může být staroegyptské pojetí bohyně Hathor. Tato bohyně je od počátku znázorňována s kravskou hlavou, v podobě krávy, která je jejím hlavním ikonografickým ztvárněním. Je to nebeská bohyně, spojovaná s denní i noční oblohou. Její kult záhy pronikl na Přední východ a její chrám je doložen například v Byblu, kde byla uctívána pod titulem Paní Byblu.⁸ V případě bohyně Hathor existuje také konkrétní souvislost s určitým ovlivněním staroizraelské tradice. Některé teorie naznačují, že by mohla existovat určitá spojitost mezi egyptským konceptem bohyně Hathor a užitím symbolu krávy pro rok v textu Gn 41. Užití takovéto symboliky by poukazovalo na značný egyptský kulturní vliv.⁹

⁴ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 498.

⁵ LEXA, František. *Výbor ze starší literatury egyptské*, s. 25.

⁶ MÁLEK, Jaromír. *Stará říše*, s. 131.

⁷ JANÁK, Jiří. *Brána nebes*, s. 11.

⁸ Tamtéž, s. 65-68.

⁹ TUROŇ, Patrik. *Problematika moci a vlády ve vybraných textech knihy Genesis*, s. 63.

V souvislosti s náboženským kultem hrála významnou roli posvátná zvířata, která byla považována za ztělesnění božstev. Od nejranějších dob lze doložit existenci božstev uctívaných ve zvířecí podobě a ztělesňující obdivované či obávané vlastnosti jako síla, plodnost, dravost apod. Pohřby zvířat ostatně svědčí o mimořádné úctě, která jim byla prokazována. Některá posvátná zvířata byla dokonce chována v chrámech. Mohli to být býci, krokodýli, paviáni, ibisové a další. Kult posvátných zvířat se rozvíjel především během Nové říše, což patrně souviselo se světonázorovou krizí, a vyvrcholil ve 2. polovině 1. tisíciletí př. Kr., kdy se uctívání rozšířilo na celé zvířecí druhy. Byli uctíváni ptáci, dravci, opice, kočky, šakali, psi, kozy, skot, antilopy, lvi, zajáci, promyky, rejsci, myši, krokodýli, ještěrky, hadi, štíři, ryby, hroši a možná i medvědi a mnoho dalších.¹⁰ Zvláštní pak je, že Egypťanům tato úcta nezabraňovala některé druhy takovýchto posvátných zvířat konzumovat. Určité rozpolcené přístupy můžeme spatřovat také v jiném ohledu. Například ve Staré říši se Egypťané pokoušeli domestikovat hyeny. Jelikož to moc nešlo, tak je jen chovali a vykrmovali jako obětní zvířata. Také je samozřejmě lovili, a to za pomoci psů. V magickém pojetí se považovala za nebezpečná, ale i ochranná zvířata.¹¹

První přechodná doba (2160 – 2055 př. Kr.) a Střední říše (2055 – 1650 př. Kr.) je na písemné záznamy o určitém vztahu k Syropalestině a vlivu na ni mnohem bohatší. Především nám jistý text dokládá existenci významného státního útvaru v Šekemu již ve střední době bronzové (2200 – 1650 př. Kr.). Konkrétně se jedná o text Chosobekovy stély, nalezené v Abydu, který popisuje vojenské tažení do Šekemu. Obvykle staroegyptské texty této doby označují jakékoliv území Kenaanu jako Reten, zmínka o Šekemu tak dává tušit, že se stává centrem většího územního celku.¹² Důkazem o oboustranných obchodních i diplomatických stycích může být například scéna z hrobky Chmunhotepa II. v Beni Hassanu. Pochází z období vlády Senwosreta II. a zachycuje beduínského náčelníka Abišu s rodinou, doprovodem i karavanou oslů, jak přináší dary pro majitele hrobky.¹³

¹⁰ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 380, 381.

¹¹ Tamtéž, s. 218.

¹² FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 32.

¹³ BÁRTA, Miroslav. *Sinuhe, the Bible and the Patriarchs*, s. 180.

Významnou roli zde hraje Sinuhetův příběh. Sinuhet, příslušník egyptské šlechty a člen královského dvora, utíká po harémovém spiknutí a vraždě faraona Amennemheta z Egypta a začíná nový život mezi semi-nomádskými kmeny v Kenaanu. Nový domov nachází u Amua, syna Nenši, knížete horního Retenu. Stává se zde kmenovým náčelníkem a prožívá zde mnoho let, než jej faraon Senwosret povolá zpět ke dvoru. Tento text nám jedinečným způsobem vykresluje atmosféru v Kenaanu na počátku druhého tisíciletí před Kr. Dokládá také oboustranné kontakty mezi Egyptem a Kenaanem.¹⁴ Ukazuje nám jako jeden z mála mimobiblických textů život nomádů a semi-nomádů v Palestině, jejich zvyky a způsob života. Z biblického hlediska se v tomto díle nachází také fragment textu, popisující souboj Sinuheta a obra z Retenu, ve kterém někteří spatřují spojitost s textem 1. Knihy Samuelovy o souboji Davida a Goliáše.¹⁵

Ze Střední říše, konkrétně z 12. dynastie, se dochoval text Povídka o trosečnickovi, ve které je zachráněný námořník obdarován velkým hadem, pánem ostrova, nákladem myrhy, vonných olejů a masť, antimonové černi, kadidlem, sloními kly, chrty, paviány, kočkodany a mnoha jinými drahocennými věcmi.¹⁶ Tento výčet je jedinečným výčtem cenných komodit. Přitom je zajímavé, že například paviáni původně žili nejspíše přímo na území Egypta. Snad ještě na počátku historické doby, následně byli přiváženi společně s dalšími druhy opic, jako byli například kočkodani, a chováni pro zábavu. Po vycvičení byli také užíváni ke sklizni ovoce, lisování vína a dokonce i při stavbě lodí.¹⁷

Během Druhé přechodné doby (1650 – 1550 př. Kr.) dochází v říši na Nilu k silné decentralizaci a k rozpadu království jako takového. Sever země ovládnou Hyksósové, kteří zde zakládají 15. dynastii. Egyptské dynastie vládou z Théb pouze jižní části země. Většina autorů se dříve přikláněla k teorii, že Hyksósové byli kočovní pastevci maloasijského původu, kteří se zmocnili severních oblastí náhlým a nezadržitelným vpádem do Egypta ze Syropalestiny. K tomuto vojenskému úspěchu jim měl významným způsobem dopomoci kůň a jeho využití v oblasti válečnictví. Pravdou je, že

¹⁴ LEXA, František. *Výbor ze starší literatury egyptské*, s. 31-44.

¹⁵ Tamtéž, s. 17-18.

¹⁶ Tamtéž, s. 62-67.

¹⁷ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 361, 362.

před tzv. vpádem Hyksósů Egyptané koně k vojenským účelům nepoužívali, i když je už znali. Seznámili se s nimi v Levantě.¹⁸

Podle moderních teorií k žádnému vpádu do země nedošlo. Během období Střední říše, tedy v době relativního dostatku a nadprodukce, se v severních oblastech Egypta, v okolí města Avaris (Tell ed-Daba) a ve východní deltě Nilu, začali usazovat přistěhovalci z Kenaanu.¹⁹ Podobnou situaci můžeme spatřit v příběhu o Josefovi z Gn 37 – 51. Nebo taktéž v textu knihy Exodus, která uvádí, že nově příchozím se v Egyptě dařilo tak, až se rozmnožili do značného počtu a stali se Egyptanům nebezpeční. Pravdou je, že tomu tak ve své podstatě skutečně bylo. Králové 17. dynastie z Théb proto vedou s Hyksósy válku a snaží se opět dostat sever země pod svou kontrolu. To se poslednímu králi této dynastie jménem Kahmose téměř podaří a jeho bratr a následník Ahmose tuto snahu zcela naplní, Hyksosy rozdrť a usedne na trůny obou zemí jako první faraon 18. dynastie. Tím začne tzv. zlatý věk starověkého Egypta, období Nové říše (1550 – 1069 př. Kr.).²⁰

I přes veškeré nepřátelské projevy vůči Asiatům, které jsou zachyceny v průběhu Nové říše v mnoha oficiálních textech, však nepřestávají vzájemné obchodní, politické i přátelské styky. A to nejen na nejvyšší úrovni státní správy. Dokladem takového stavu může například být nástěnná malba z úřednického hrobu v Abd el Qurna, která pochází z 15. století př. Kr. Na malbě jsou zobrazeni Asijci, kteří přinášejí dary majiteli hrobky.²¹ Také jeden z vezírů v době 18. dynastie, tedy ve vrcholném období „zlatého“ věku Egypta, byl patrně syropalestinského původu, na což odkazuje podoba jeho jména Aper-el.²²

Významným zdrojem informací o událostech v Syropalestině je bezpochyby tzv. Amarnský archiv, který vznikl v období vlády Amenhotepa III. a Amenhotepa IV., tedy ve 14. století př. Kr. Jedná se ve své podstatě o korespondenci mezi vládnoucími egyptskými panovníky a mitanskými, babylonskými, asyrskými i chetitskými králi, jakož i jednotlivými místními vládci nejrůznějších měst a oblastí Syropalestiny. Tato

¹⁸ McDERMOTT, Bridget. *Warfare in Ancient Egypt*, s. 129.

¹⁹ BOURRIAUOVÁ, Janine. *Druhá přechodná doba*, s. 201-204.

²⁰ BRYANOVÁ, M. Betsy. *18. dynastie před amarnskou dobou*, s. 234.

²¹ LUX, Rüdiger. *Josef*, s. 156.

²² SHAW, Ian. *Dějiny starověkého Egypta*, s. 331.

korespondence je zachycena na cca 385 hliněných tabulkách, popsaných klínovým písmem v akkadštině.²³

Z historických záznamů je také patrné, že v období Nové říše přicházelo do Egypta mnoho otroků či zajatců z Kenaanu. Někteří z nich byli následně vzděláváni a vychováváni k tomu, aby mohli zastávat některé kněžské úřady. Z některých kněží se postupem doby stali dokonce vysocí úředníci, nebo také královští kancléři.²⁴ V závěru Nové říše je takováto situace na nejrůznějších úrovních státní správy již zcela běžná.²⁵ Z hlediska naší problematiky je důležitá skutečnost, že se tito lidé seznamovali také s kulturou a literaturou. Tudíž někteří autoři spatřují určitou spojitost mezi staroegyptskými texty a texty Starého zákona. Například podle F. Lexy je vyprávění o Josefovi a ženě Putifarově závislé na povídce O dvou bratrech, David a Goliáš na Sinuhetovi, kniha Jobova na vyprávění O konci muže zklamaného životem, žalm 104 na Achnatonově hymnu na slunce, Píseň Šalomounova na milostné písni novoegyptské.²⁶

Významným historickým předělem je pátý rok vlády faraona Merenptaha, tedy přibližně rok 1208 př. Kr. V tomto roce je poprvé v historii zmíněna existence Izraelitů, jakožto sociálně-politické skupiny obyvatelstva, sídlícího na území Kenaanu.²⁷ Faraon Merenptah nechává na jedné stéle, která je dnes známa jako Merenptahova stéla či Izraelská stéla, zachytit vítězný hymnus oslavující porážku tradičních nepřátel Egypta. Ve výčtu poražených nepřátel nechybí poprvé v historii Izraelité. V překladu je na stéle napsáno následující: „*Izrael je zpusťšen a nemá žádné plody.*“²⁸

V 11. a 10. století již není Syropalestina egyptskou provincií, Egypt je značně oslaben. Snad proto se také ve staroegyptské historii hovoří o Třetí přechodné době (1069 – 664 př. Kr.). V některých desetiletích tohoto období v něm vládne několik paralelních dynastií a jih země je zcela pod nadvládou thébského velekněze boha Amona. Tato bývalá mocnost není schopna ovládat své dřívější panství. To znamená, že není schopna uplatňovat svou politiku, vybírat daně, vysílat k místním vládcům své

²³ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav, *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 120.

²⁴ REDFORD, B. Donald. *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, s. 225.

²⁵ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 235.

²⁶ LEXA, František. *Výbor ze starší literatury egyptské*, s. 17-18.

²⁷ TYLDESLEY, Joyce. *Ramses*, s. 237.

²⁸ PRITCHARD, B. James. *Ancient Near Eastern Texts*, s. 378.

emisary a udržovat zde pořádek.²⁹ Situace se mění až ke konci 10. století, kdy severní Egypt získávají zcela pod svou kontrolu králové z Tanidy a díky jisté mocenské síle a především nově nabytému sebevědomí se rozhodnou prosadit svoji moc také opět na území Palestiny.³⁰ Konkrétně se tak děje patrně v roce 925 př. Kr., kdy se panovník 22. dynastie Šešonk I. rozhodl provést vojenské tažení do Kenaanu. Jeho vojenskou výpravu zachycuje taktéž Starý zákon, jako válečné tažení krále Šíšaka a jeho vyplnění Jeruzaléma.³¹ Samotná výprava byla velmi úspěšná a Egyptanům zajistila bohatou kořist. Tak to alespoň líčí triumfální stěna v Karnaku, na které nechal faraon zachytit seznam měst v Kenaanu, která vyplnil. Ovšem Jeruzalém v daném výčtu chybí.³²

Je nutno zmínit, že v prvním tisíciletí před Kr. začalo být kněžím zakazováno jíst vepřové maso, jakožto maso nečistého zvířete, které bylo spojováno se Sutechem, nepřitelem bohů. Zvláštní ovšem je, že prase bylo dříve zcela běžnou součástí jídelníčku. Bylo domestikované již v neolitu a jeho maso tvořilo důležitou součást potravy a jeho další části se užívaly i v lékařství.³³ Za nečisté zvíře, spojované se Sutechem, byl považován také osel, byť byl domestikován již v pravěku a stal se jedním z nejběžnějších a nejvyužívanějších domácích zvířat.³⁴

Pozdní doba (664 – 332 př. Kr.) zahrnuje taktéž období dvou perských nadvlád na Egyptem a končí porážkou Peršanů Alexandrem Makedonským. Tehdy počíná vláda Ptolemaiovců (332 – 30 př. Kr.). Z hlediska naší problematiky byly v daném období velmi populární zvířecí bajky, jako například O supici a kočce, O lvu, O vševědoucí supici a vševidoucí supici a podobně. Tyto bajky se nám sice dochovaly v rámci pozdního démotického textu,³⁵ ale z jiných zdrojů je patrné, že byly oblíbené i ve starších obdobích, například ke konci Nové říše.³⁶

Třetí přechodná doba a Pozdní doba, tedy jednoduše řečeno období prvního tisíciletí př. Kr., je nejzajímavější především kvůli určité duchovní krizi či krizi

²⁹ REDFORD, B. Donald. *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, s. 297.

³⁰ NIWINSKI A. *Příběh Théb ve Třetí přechodné době*, in *Théby. Město bohů a faraonů*, s. 164.

³¹ Pa 12, 5-9.

³² PRITCHARD, B. James. *Ancient Near Eastern Texts*, s. 263.

³³ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 384.

³⁴ Tamtéž, s. 351.

³⁵ LEXA, František. *Výbor z mladší literatury egyptské*, s. 112-118.

³⁶ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 131.

světonázoru, o kterém jsme se již zmiňovali v souvislosti se zintenzivněním kultu posvátných zvířat. Můžeme pouze hádat, co takovou krizi hodnot způsobilo, zda nedostatek hmotných prostředků, úpadek skutečné mezinárodní moci, velký příliv cizinců, konfrontace s novými kulturami, které se začaly objevovat na historické scéně. Každopádně právě v tomto období se začínají poměrně fanaticky uctívat celé zvířecí druhy, kněžím je zakazováno jíst maso prasat a ovcí, užívat vlnu apod.

2.2 Starobabylonské vlivy

Situace v Mezopotámii byla zcela odlišná od situace v Egyptě. Zatímco v případě říše na Nilu můžeme uvažovat o v zásadě konzistentní a v mnoha ohledech nepřetržitě existenci jedné společnosti, která byla založena na víceméně jednom jazyku a sociokulturních základech, na území mezi Eufratem a Tigridem se postupem doby konsolidovaly ze své podstaty různé civilizace. Abychom si mohli celou situaci lépe představit, rozdělme si pomyslně celé území mezi těmito dvěma řekami na severní část, které nazveme Asýrii a jižní Babylon. Babylon si pak také rozdělme na severní a jižní část. Severní části Babylonie bude vévodit Akkad, jižní části Sumer a jeho města Eridu, Kiš, Uruk, Ur, Lagaš a Nippur.

Některé teorie samozřejmě připouštějí a dokazují existenci určité starší civilizace v daném okruhu, ale pro naše účely můžeme za nejstarší historickou civilizaci s nutnou vnitřní konzistencí sociálně-kulturní struktury pokládat Sumer a jeho městské státy. Sumerové se objevují v jižní Babylonii přibližně mezi lety 3500 – 3300 př. Kr. Podle některých autorů přicházejí z oblasti dnešní Indie, čemuž by odpovídalo, že sumerština patří mezi indoevropské jazyky. V souvislosti se sumerskou civilizací hovoříme o raně-dynastickém období (3000 – 2340 př. Kr.), během něhož dochází k formování městských států, jejichž centrum tvoří města v Babylonii, ovšem můžeme zde zahrnout také města v sousedních oblastech, jako například Eblu a Mari v Sýrii nebo Súsy v jihozápadním Iránu.

O něco později se na severu Babylonie usazují Semité, kteří pravděpodobně přicházejí ze západní Afriky. Postupem doby zde utvářejí akkadskou civilizaci a poté co

Sargon Akkadský sjednocuje celé území a zakládá říši s centrem v městě Akkad, můžeme hovořit o akkadském období (2340 – 2159 př. Kr.). Takto vymezené období ovšem ještě neznamená skutečně pevné vnitřní vazby a pevné základy státnosti. To dokazuje také například skutečnost, že se na severu Babylonie objevují postupem času Gutejci, na jihu roste například význam města Lagoš, roste vliv 3. dynastie z Uru a podobně. Kdybychom měli celou následující situaci zjednodušit, uvedeme, že na samém konci třetího tisíciletí či na počátku tisíciletí druhého, vzniká na severu Mezopotámie staroasyrský a na jihu starobabylonský státní útvar. Hovoříme o starobabylonském a staroasyrském období (2003 – 1594/1955 – 1531 př. Kr.) Toto období je vystřídáno středobabylonským a středoasyrským obdobím (1594 – 1000/1531 – 1000 př. Kr.) a následně novoasyrským obdobím (1000 – 609 př. Kr.). Poté co spojená médsko – babylonská vojska dobývají novoasyrskou říši, přichází období novobabylonské (626 – 539 př. Kr.), které končí perským dobytím Babylonie.

Toto je ovšem velice stručné a značně zjednodušující pojetí vývoje dané oblasti. Skutečná situace byla mnohem komplikovanější a také nepřehlednější. Například mezi 17. a 12. stoletím dochází na území severní Asýrie k výraznému vzestupu království Mitannie, které se stává vůdčí silou oblasti a konkuruje nejen Chetitům na západě, ale také egyptským zájmům v Syropalestině. Z toho, co bylo uvedeno, je však patrné, že nemůžeme v žádném případě uvažovat o Mezopotámii, Babylonii či Asýrii, jako o jediném subjektu, který by měl nepřetržitý a stejně zaměřený vliv na oblast Kenaanu. Nicméně kulturní výdobytky Sumeru a Babylonie jsou nepřehlédnutelné a zásadní. Písmo, školství, sociální reformy, lékařství, mezinárodní diplomacie, to jsou všechno výdobytky, které především podle starších teorií předává Mezopotámie světu. Samozřejmě z dnešního stavu bádání lze o tom všem v jistém ohledu celosvětových dějin pochybovat a vzhledem k novým archeologickým nálezům se jeví označování Sumeru za kolébkou civilizace jako značně přehnané. Nicméně v daném období a v dané oblasti je význam takovéto tradice neoddiskutovatelný.

Jedna věc však přece jen hraje určitý prim. Starobabylonská tradice totiž předala nejen starému Izraeli, ale vlastně celému světu, například také zákoník. Zde můžeme s celou jistotou tvrdit, že například Egypt ji v tom konkurovat nemohl, jelikož ve svém klasickém období něco jako psaný zákoník nemá. Nebo se žádný nedochoval. Naproti

tomu v Mezopotámii jich byla sepsaná celá řada. Jedním z nejstarších je zákoník sumerského krále Lipid-Ištara z Isinu. Dále můžeme jmenovat známý babylonský zákoník krále Chamurabiho, asyrský, novobabylonský, ale také chetitský zákoník.³⁷

Již v zákoníku Lipid-Ištara se objevují klauzule, týkající se pronájmu volů. Je zde uvedeno, že jestliže se jim v době pronájmu poraní nozdry, musí nájemce zaplatit 1/3 jejich ceny, když se pronajatému volovi poraní oko, zaplatí se 1/2 ceny, když se mu zlomí roh nebo poraní ocas, zaplatí nájemce 1/4 ceny.³⁸ Podobně v zákoníku amoritského města Ešnunna z období kolem roku 2000 př. Kr. se upravuje problematika týkající se zabití či poranění býka jiným býkem, zranění či zabití člověka i otroka býkem nebo agresivním psem.³⁹ Také v zákoníku krále Chamurabiho se některé výnosy týkají zvířat. Jsou zde zmíněni volí, ovce, osli, skot, prasata i kozy. Středoasyrské zákony taktéž zmiňují krádež dobytčete, koně, osla nebo jiného zvířete na pastvině.⁴⁰

Právě takovéto záznamy nám dokládají, jakou měly určité druhy zvířat cenu. Samozřejmě velká silná zvířata, jako například skot, se cenila více a častěji byla zobrazována v nejrůznějších výjevech. Kromě býků měli ovšem v těchto vyobrazeních velký význam také lvi.⁴¹ Co se týká hospodářství, kachny a husy se v Mezopotámii chovaly nejméně od roku 2500 př. Kr.⁴² Běžně se chovaly také ovce. Dokonce právě mezopotámské plemeno ovcí se rozšířilo v průběhu 1. poloviny 2. tisíciletí například až do Egypta, kde v hospodářství vytlačilo starší a původní egyptské plemeno.⁴³ Je zajímavé, že přibližně ve stejné době se z Babylonu přes Levantu dostávají do Egypta také první koně. Naproti tomu do Mezopotámie se kůň dostává samozřejmě mnohem dříve. Kůň byl domestikován z tarpana kolem roku 4000 př. Kr. někde v oblasti dnešního jižního Ruska. Již v raně-dynastickém období je však doložen u Sumerů. Koně zapřaženi do válečných vozů jsou například zachyceni na pohřební výbavě z královského pohřebiště v Uru z období let 2600 – 2500 př. Kr.⁴⁴

³⁷ PRITCHARD, B. James. *Ancient Near Eastern Texts*, s. 159, 180, 188, 197.

³⁸ Tamtéž, s. 161.

³⁹ PRITCHARD, B. James. *Ancient Near Eastern Texts*, s. 163.

⁴⁰ KLÍMA, Josef. *Zákony Asýrie a Chaldeje*, s. 161.

⁴¹ ROAF, Michael. *Svět Mezopotámie*, s. 36.

⁴² Tamtéž, s. 37.

⁴³ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 355.

⁴⁴ ROAF, Michael. *Svět Mezopotámie*, s. 92-95.

Používání válečných vozů se ze Sumeru postupem doby rozšířilo do dalších oblastí Předního východu. V Levantě můžeme uvažovat o takovémto využívání koně nejméně kolem roku 2000 př. Kr. Právě zde se s užíváním válečných vozů seznámili při svých obchodních misích Egypťané. Tedy dostatečně dlouho před hyksóským ovládnutím Dolního Egypta. Nicméně jak již bylo řečeno dříve, nezačali je hned používat, alespoň ne ve velkém. Patrně byli příliš konzervativní.⁴⁵

Dalšími texty, které nás alespoň okrajově mohou informovat o vlivu staré Babylonie na Přední východ, jsou záznamy o válečných taženích. Povětšinou se týkají mocenského vzestupu Asýrie, jakožto hlavního mezinárodního hráče 1. poloviny 1. tisíciletí př. Kr. Zajímavá je například expedice Tiglath-Pilesera I. (1114 – 1076 př. Kr.) do Sýrie a Libanonu, kde král obdržel tribut od Byblu a Sidonu, získal množství koní z Nairi a ve Středozemním moři zabíjí narvala. S nákladem cedrového dřeva se pak vrací domů.⁴⁶ Také Ašurnasirpal II. (883 – 859 př. Kr.) nechává zachytit své tažení do Karchemiše a do Libanonu pro cedrové dřevo. Získává tribut od měst na pobřeží, Tyru, Sidonu, Byblu apod.⁴⁷ Z daného textu je znát, že tlak Asýrie v Syropalestině je stále větší a pro místní vládců i lid nesnesitelnější. Jeho následník Šalmaneser III. (858 – 824 př. Kr.) již musí čelit spojenému a organizovanému odporu. Sám sebe označuje za dobyvatele říše Chetitů, Libanonu a Babylonie, získává tribut od králů Chaldeje, nicméně musí také bojovat proti koalici aramejských králů, jejíž členem je také království Izrael, a roku 853 s nimi například svádí bitvu u Karkaru.⁴⁸

Vliv mezopotámských národů a státních útvarů byl v 1. polovině 1. tisíciletí na oblast Syropalestiny velmi velký. O tom ostatně například svědčí právě výše uvedené válečné zprávy. Kontakty se ovšem neomezovaly pouze na vojenství a války. Důležitější roli hrál opět obchod. A zvířata v něm hrála významnou roli, neboť byla důležitou obchodní komoditou. Můžeme však také uvažovat o určité roli zvířat v rámci určitého ideového přenosu. Babylonská tradice dala světové kultuře například zvěrokruh. Ten za vlády Ptolemaiovců přebírá z babylonského kulturního okruhu také egyptská astrologie, která jej doposud neznala.⁴⁹ Jedná se sice již o velmi pozdní období starověkých dějin,

⁴⁵ McDERMOTT, Bridget. *Warfare in Ancient Egypt*, s. 129.

⁴⁶ PRITCHARD, B. James. *Ancient Near Eastern Texts*, s. 274, 275.

⁴⁷ Tamtéž, s. 275, 276.

⁴⁸ Tamtéž, s. 276, 277.

⁴⁹ HORNUNG, Erik. *Tajemný Egypt*, s. 33.

konkrétně 2. polovinu 1. tisíciletí před Kr., nicméně s o to větším přesahem do umění, kultury i architektury musíme počítat. Dokládají to například jedinečná vyobrazení zvěrokruhu v chrámu bohyně Hathor v Denderě.⁵⁰

2.3 Staropalestinské vlivy

Staropalestinské prostředí je charakteristické především existencí městských států v nížině na pobřeží Středozemního moře. Jejich prosperita a růst byly dány především jejich polohou. Palestina je od pradávna křižovatkou mnoha obchodních cest a ve starověku byla důležitou spojnicí jak mezi Mezopotámií a Egyptem, tak i mezi Egejskou oblastí, Chetitskou říší, Arabským poloostrovem, Egyptem i Babylonem, jednoduše řečeno byla centrem obchodu celého východního středomoří. Obchodní trasy probíhaly jak po moři, tak i po souši. Známa byla Horova cesta vedoucí od Nilu přes Silu a Gazu dál do Levanty. Z Libanonu se vyváželo dřevo do všech okolních zemí. Od nejstarších dob se například dovážel do Egypta až z území dnešního Afghánistánu vzácný a oblíbený nerost lapis lazuli.⁵¹

Nejstarší města se v této oblasti objevují již v hlubokém pravěku. Jedním z nejstarších osídlených míst v Kenaanu bylo bezesporu Jericho. Velké sídliště zde vzniklo již kolem roku 9000 př. Kr., v blízkosti silného a vydatného vodního pramene. Postupem doby zde vzniká určitý urbanizační celek, s kamennými i cihlovými stavbami, kamennou věží a hradbami. Již v protoneolitu či raném neolitu zabíralo toto sídliště plochu 3 – 4 hektarů a žilo zde přibližně 1500 obyvatel.⁵² Archeologické nálezy z Jericha ukazují, že v tomto nejstarším období se zde nechovalo mnoho domestikovaných zvířat a zdejší společenství bylo spíše zemědělsko-lovecké. Dochované zvířecí kosti patří spíše divokým než domestikovaným druhům. Gazelí kosti tak převládají nad ovčími a kozími. Velká stáda koz a ovcí zde začínají lidé chovat až v průběhu mladší doby kamenné.⁵³

⁵⁰ CARPICECI, C. Alberto. *Kunst und Geschichte in Ägypten*, s. 163, 165.

⁵¹ SHAW, Ian. *Dějiny starověkého Egypta*, s. 341.

⁵² ROAF, Michael. *Svět Mezopotámie*, s. 30-31.

⁵³ Tamtéž, s. 31-33.

Někdy na konci starší doby bronzové dochází v Palestině k postupnému vysychání země, což se následně projevilo ve velkých sociálních, kulturních a demografických změnách.⁵⁴ Dochází k úbytku městského osídlení a k částečnému přechodu obyvatelstva k polonomádskému způsobu života. Dříve se zánik městské kultury na konci třetího tisíciletí přisuzoval vpádu Emorejců, kteří byli ztotožňováni s biblickými patriarchy. Dnes převládá názor, že se jednalo o úpadek dlouhodobého charakteru, který souvisel se změnou klimatu a nepříznivou ekonomickou situací.⁵⁵ Takovéto tvrzení má bezpochyby svou logiku, neboť jak již bylo uvedeno výše, jednotlivé městské státy v Levantě profitovaly především z mezinárodního obchodu. V důsledku zhroucení Staré říše v Egyptě, přichází tato města o velkou část svého odbytu. Ekonomika byla patrně provázaná více než by se mohlo na první pohled zdát.⁵⁶

Krise však byla v podstatě brzy překonána. A městská kultura se začíná opět rozvíjet. Dokonce v ještě větší síle a bohatství. Také egyptská přítomnost se do oblasti rychle vrací. Prostředí Syropalestiny si jednoduše v období střední a mladší doby bronzové nelze představit bez nepřetržité hospodářské a vojenské přítomnosti Egypta. Například Byblos byl ve střední době bronzové značně „poegyptštěn“, jde-li to takto nazvat. To alespoň dokazují hrobky vládců Byblu a jejich výzdoba i odkazy na egyptské panovníky Amenemheta III. a IV.⁵⁷ V Byblu je také doložena existence chrámu bohyně Hathor, což je taktéž důkaz značného egyptského vlivu i kultovního přesahu za hranice starověkého Egypta.⁵⁸

Přibližně v tomto období se v oblasti Přední Asie rozšiřuje chov koní, který postupem doby nabývá stále více na významu. Díky mezinárodním kontaktům se kůň dostává do Egypta, společně i s chovateli předoasijského původu, kteří jsou považováni za specialisty v daném oboru.⁵⁹ Význam i obliba koní spočíval především v jejich vojenském využití. K problematice koní se ovšem ještě vrátíme na jiném místě této práce.

⁵⁴ REDFORD, B. Donald. *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, s. 64.

⁵⁵ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *Objevování bible*, s. 282.

⁵⁶ BÁRTA, Miroslav. *Sinuhe, the Bible and the Patriarchs*, s. 172.

⁵⁷ SHAW, Ian. *Dějiny starověkého Egypta*, s. 341, 343.

⁵⁸ JANÁK, Jiří. *Brána nebes*, s. 68.

⁵⁹ VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 269.

Města v Syropalestině během mladší doby bronzové byla hospodářsky vzájemně propojena díky zahraničnímu a dálkovému obchodu. Tato města měla pevnou sociální stratifikaci a obyvatelé se dělili do různých vrstev. Vedle zemědělců, kteří žili jak ve městech, tak v jejich okolí, zde byli otroci, nájemní dělníci, řemeslníci, obchodníci a malá skupina vládnoucí vrstvy s úředníky a kněžími.⁶⁰ Co se týká chovu zvířat v těchto městech, můžeme tvrdit, že systém byl obdobný jako u měst egyptských či mezopotámských. Stáda dobytka spásala pastviny v blízkosti měst. Vzácnější a dražší druhy zvířat, jako byly například koně, byly ustájeny v městských stájích, jak nám dokládají vykopávky z Megida. Obecně vzato se choval skot, ovce, kozy a prasata. Ze zvířat důležitých pro přepravu osob a nákladů to byly kromě koní především osli a také velbloudi.

Co se týká problematiky náboženských kultů dané doby a oblasti, v rámci nichž docházelo ke zvířecím obětem, můžeme tvrdit, že městský chrám míval obvykle taktéž regionální význam. Oběťmi byla většinou domestikovaná zvířata, tedy ovce, kozy či skot, někdy se obětovalo také maso gazelí. Dále to mohla být drůbež, ryby, zelenina, ovoce, sladkosti, různé nápoje a chléb. Zvyky byly podobné jako v Mezopotámii.⁶¹ Otázkou může být, zda docházelo k oběti zvířat celopalem? Například v Mezopotámii k tomu mělo docházet poměrně zřídka nebo vůbec, podobně tomu mělo být s prolitím krve obětovaného zvířete. Základem byla jednoduše obětní hostina, kdy se obětní jídla rozdělila mezi bohy, kněze-krále, kněží a chrámový personál.⁶² Můžeme však předpokládat, že kulty jednotlivých městských států celopal, částečnou zápalnou oběť i oběť prolití krve zvířat znaly a praktikovaly.

Neexistovalo sice nějaké jednotné náboženství kenaanských městských států, nicméně srovnatelné božské rodiny či panteony, ve kterých byli uctíváni bohové rozličného původu, zde existovaly. Většinou stál v čele místní božské rodiny jeden bůh, případně božský pár. Například v syrském městě Ugarit byl vrchním či nejvyšším bohem El. Jména měst odkazovala částečně na určitou provázanost právě s nejvyšším bohem. Například sluneční bůh Šamaš ve městě Bet-Schemesch, měsíční bůh Yarich v Jerichu, zbožštěná večerní hvězda Šalem v Jeruzalémě a podobně. Nicméně často

⁶⁰ FREVEL, Christian. *Grundriss der Geschichte Israels*, in *Einleitung in das Alte Testament*, s. 711.

⁶¹ VAUX, Roland. *Ancient Israel*, s. 433.

⁶² Tamtéž, s. 434.

takováto vazba neexistuje. Například bohové Mekal a Anat tvořili nejvyšší božský pár v Bet-Scheanu.⁶³

Někdy na počátku doby železné, tedy v období kolem roku 1200 př. Kr., se na jižním pobřeží Syropalestiny objevují zástupci tzv. mořských národů, konkrétně Pelištejci, kteří se postupem doby v dané oblasti stále více prosazují. Ostatně Starý zákon je zná pod názvem Filištínští a mnoho biblických textů popisuje boje starých Izraelitů proti nim.

V 11. a 10. století již upadá také vliv významných a mocných měst, nacházejících se u pobřeží Středoziemního moře. Palácová kultura doby bronzové se zhroutila, Asýrie ještě nemá dostatek sil a v oblasti panuje mocenské vakuum, což dalo bezpochyby prostor ke vzniku jednotlivých izraelských státních útvarů na vysočině.⁶⁴ Otázkou je, jakým způsobem k tomu došlo? Dříve se předpokládalo, že se zde staří Izraelci usadili po násilném obsazení oblasti. Druhou možností bylo, že se do oblasti postupně infiltrovali pokojnou, mírovou cestou. Každopádně oba tyto přístupy vycházely z toho, že Izraelci přišli na vysočinu již jako etnický jednotný národ, který se dostatečně odlišoval od zdejší starší usedlé kultury. Tyto teorie vycházely z biblického modelu a vedly k představě, že se následně celé území rozdělilo mezi dvanáct kmenů Izraele. Tyto kmeny neměly žádného stálého vůdce a nemůžeme u nich hovořit o nějakých efektivních politických vazbách, případně o nějaké dokonalé organizační struktuře. Jediná spojitost mezi těmito kmeny pak byla založena na vědomí společného původu a náboženských představách.⁶⁵

Nové archeologické nálezy však takovouto představu o izraelském osídlení příliš nepodporují. Biblická představa o období určitých „soudců“, rovnostářském uspořádání společnosti bez kmenových vůdců či náčelníků a o sjednocení do prvotní státní formy pod vlivem ohrožení ze strany Pelištejců, tak nepřipadá příliš v úvahu.⁶⁶ Jestliže však alespoň z části připustíme biblický model rané společnosti starého Izraele, byl by to model se značnou segmentární strukturou, která by mohla být buď určitým zaostalým předstupněm politického uspořádání nebo odmítnutím egyptského či kenaanského typu

⁶³ FREVEL, Christian. *Grundriss der Geschichte Israels*, in *Einleitung in das Alte Testament*, s. 711.

⁶⁴ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *David a Šalomoun*, s. 27.

⁶⁵ VAUX, Roland. *Ancient Israel*, s. 7.

⁶⁶ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *David a Šalomoun*, s. 39

uspořádání. Mohli bychom tak uvažovat o určité ideové opozici na úrovni politického myšlení a o zřízení antistátním než předstátním.⁶⁷

Podstatným jevem z hlediska této práce je domestikace některých zvířat. Celá řada jich přitom byla domestikována přímo na Předním východě. Je však velice obtížné rozlišit, zda k tomu došlo spíše v oblasti Mezopotámie nebo Syropalestiny. Každopádně prvním zvířetem, které zde bylo domestikováno, byl pes (cca 11000 př. Kr.), dále to byla koza (cca 8500 př. Kr.), z muflona asijského byla vyšlechtěna ovce (cca 8000 př. Kr.), dále bylo domestikováno prase (cca 7500 př. Kr.). Kolem roku 7000 př. Kr. zde byl z pratura vyšlechtěn skot a v té samé době byla domestikována kočka. O mnoho staletí později zde byl domestikován osel (cca 4000 př. Kr.).⁶⁸ Někdy na konci druhého tisíciletí se začínají v Palestině využívat k nošení nákladů velbloudi. Tuto skutečnost dokládají některé archeologické nálezy. Nicméně k rozšířenému využívání velbloudů dochází až později během prvního tisíciletí.⁶⁹ Přitom velbloud byl domestikován někdy kolem roku 3000 př. Kr. na území jižní Arábie nebo jižní Střední Asie.⁷⁰ Je zajímavé, že v Egyptě se velbloud k nošení nákladů začal používat až mnohem později, konkrétně v polovině prvního tisíciletí a zcela běžně až v Ptolemaiovské době.⁷¹

Celkově lze tvrdit, že všechny dominantní kultury v dané oblasti, tedy jak staroegyptská, starobabylonská, tak i kultura městských států Syropalestiny, měly vždy určitý vliv na kulturní i politicko-ekonomické podmínky oblastí kenaanské vysočiny, kde docházelo k formování protoizraelských kmenů, případně, kde se izraelské kmeny usídlily a kde došlo následně k formování izraelské státnosti. V průběhu doby bronzové dominoval vliv Egypta, během doby železné převládl vliv mezopotámských států. Vliv městských států byl všudypřítomný během celé historické doby. Kulturní vlivy se přenášely ve své podstatě neustále již od pravěku díky dálkovému obchodu a přepravě zboží a zvířat. Otázkou pak je, které z těchto vlivů dopadly v případě starých Izraelitů na úrodnou půdu, a které byly zavrženy.

⁶⁷ ASSMANN, Jan. *Herrschaft und Heil*, s. 46.

⁶⁸ ROAF, Michael. *Svět Mezopotámie*, s. 36.

⁶⁹ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil, *Objevování bible*, s. 46.

⁷⁰ ROAF, Michael. *Svět Mezopotámie*, s. 36.

⁷¹ VERNER, Miroslav, BARĚŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav. *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 493.

3 Vztah Izraelitů ke zvířatům v průběhu dějin

3.1 Vztah ke zvířatům u protoizraelských kmenů

Jak již bylo řečeno dříve, z přelomu druhého a prvního tisíciletí př. Kr. nemáme příliš mnoho informací o tom, co se dělo v hornatějších oblastech Kenaanu, kde patrně právě v této době docházelo k formování protoizraelských kmenů a následně také k vzniku jejich prvních státních útvarů. Otázkou samozřejmě je, jakou návaznost měly tyto první izraelské státy či mocenská uskupení k předcházejícím státním či mocenským subjektům doby bronzové. Nejen z archeologických nálezů víme jistě, že zde v době bronzové takovéto subjekty byly. A to jak v okolí Šekemu, tak i kolem Jeruzaléma. Severní vysočina, tedy oblast kolem Šekemu, na tom byla díky přírodním podmínkám ekonomicky lépe a nacházelo se zde daleko více sídlišť než na jižní vysočině v okolí Jeruzaléma.⁷² Nejnovější archeologické nálezy také ukazují, že právě v období na přelomu tisíciletí dochází ke vzniku určitého zárodečného státního útvaru mezi severní a jižní vysočinou, na území Benjamínské vysočiny.

V období doby bronzové hrál mocenský prim v dané oblasti bezpochyby Šekem. Z amarnských dopisů víme, že zde v období vlád Amenhotepa III. a IV., tedy ve 14. stol. př. Kr., panoval jistý Labayu. Ten byl dostatečně mocný na to, aby přepadl území i karavany svých sousedů. Troufal si ohrožovat zájmy silných měst, jako bylo Megido či Damašek. Ostatně představitelé těchto měst si na něj stěžovali faraonovi a následně jej zajali a zabili. Po jeho smrti však v jeho aktivitách pokračovali jeho synové.⁷³ Taková byla situace v mladší době bronzové. Na počátku doby železné se ovšem začalo mocenské centrum posouvat od Šekemu na jih do oblasti Benjamínské vysočiny, kterou biblická tradice spojuje s jádrem Saulova království. Jméno krále Saula mimobiblické prameny nezachytily, což vede mnoho autorů k přesvědčení, že nikdy neexistoval a byl pouze literární postavou, která posloužila autorovi biblického textu pouze k objasnění formování království v Izraeli.⁷⁴ Archeologie však takovéto přesvědčení značně zpochybňuje.

⁷² FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *David a Šalomoun*, s. 62.

⁷³ PRITCHARD, B. James. *Ancient Near Eastern Texts*, s. 485.

⁷⁴ PRICE, Randall. *The Stones Cry Out*, s. 162.

Ať již je tento prvotní státní útvar na Benjamínské vysočině biblickým královstvím krále Saula, nebo ne, není až tak podstatné. Důležité je, že se pravděpodobně jedná o první státní útvar starých Izraelitů, kteří jsou v dané oblasti historicky doložitelní od 12. stol. př. Kr. Otázkou je, jak se do dané oblasti dostali. V současnosti existují ve své podstatě čtyři teorie výskytu Izraelitů v Kenaanu, respektive čtyři modely převzetí země. Nejstarší model vychází z biblického textu a můžeme jej označit jako model či hypotézu invaze. Izraelské kmeny vznikají podle této hypotézy v Egyptě, následně dochází k exodu a po putování pouští i k dobytí Kenaanu. Druhou hypotézou je model infiltrace, která spočívala v tom, že se polonomádské kmeny z pouštních oblastí usazovaly v Kenaanu. Zprvu přechodně, v určitých obdobích, pak natrvalo. Revoluční model spočívá v myšlence, že izraelské kmeny vznikají ze samotných obyvatel Kenaanu, kteří jakožto Apiru vytvářejí specifickou populaci obyvatel země, kteří povstali proti struktuře městských států a jejich nadvládě v oblasti. Poslední významnou teorií je evoluční model, který je založen na předpokladu, že polonomádi opustili někdy ve střední době bronzové svůj životní styl, začali se usazovat a na vysočině jsou ve své podstatě již součástí kultury mladší doby bronzové. Jejich rozmístění a rozšíření v Kenaanu pak spočívá na dějinných okolnostech. Někdy je počet jejich sídel větší, jindy menší, některé oblasti v důsledku nejrůznějších krizí opouštějí a následně se tam znovu usazují. K významnému znovuosídlení dochází v důsledku úpadku kultury městských států.⁷⁵

Tato teorie se vzhledem k nejnovějším archeologickým poznatkům jeví jako nejpravděpodobnější. Znamenalo by to tedy, že izraelské kmeny vznikají v Kenaanu, a tudíž jejich přístup ke zvířatům i ke kultu je ve své podstatě kenaanský. Taková úvaha by ovšem platila i v případě revolučního modelu, neboť ten předpokládá vznik Izraelců přímo z Kenaanců. V případě hypotézy infiltrace můžeme předpokládat, že by si po nějakou určitou dobu udržely izraelské kmeny vztah a vzpomínku na svou nomádskou minulost. Jejich kultura by tak nesla rysy transhumance a to by se také odráželo v jejich vztahu k majetku, zvířatům i kultu. Jestliže by platil model invaze, který je ve své podstatě popsán ve Starém zákoně, můžeme předpokládat také biblické pojetí kulturní geneze starých Izraelitů, tedy skutečnost, že do Kenaanu přišli s již utvořenou a svébytnou kulturou.

⁷⁵ FREVEL, Christian. *Grundriss der Geschichte Israels, in Einleitung in das Alte Testament*, s. 725.

Co se týká vztahu ke zvířatům, můžeme vycházet z modelu, který platil na celém Předním východě. Tam, kde byla půda chudší, se chovaly ovce a kozy, většinou společně, a to především kvůli masu, mléku, vlně, kůži i tuku. Ovce i kozy se vyskytovaly pravděpodobně v nejrůznějších zbarveních a druzích. Chov skotu na vysočině nebyl nejspíše příliš rozšířen kvůli přírodním podmínkám, vyloučit jej však zcela nemůžeme. Z domácích zvířat se dále choval nejčastěji osel, který sloužil podobně jako i jinde především k nošení a tahání nákladů. Postupem doby se stále více chovali také koně a velbloudi. Kone se využívali především v boji, velbloudi se stali nezbytnými pomocníky především v suchých pouštních oblastech a roli začali hrát v dálkovém obchodě.⁷⁶ Co se týká lovu divokých zvířat, můžeme tvrdit pouze to, co je obecně známo. Lovilo se kvůli masu a různými způsoby, do pastí, do ok, i přímým kontaktem pomocí kopí, oštěpů, luku a šípů. Otázkou je, zda se například při lovu ptáků používaly také i v izraelském prostředí vrhací hole, jako tomu bylo například v Egyptě. Z přežvýkavců se lovil například jelen, srnec, daněk apod.

Co se týká kultu a obětních zvířat, můžeme vycházet z předpokladu, že staří Izraelité využívali větší množství kultických míst. Starý zákon zmiňuje různé svatyně. Archeologické nálezy dokládají, že tyto svatyně byly častokrát spojeny s mimoizraelskými kultovními tradicemi a Izraelci je mohli převzít od Kenaanců a udělat z nich svatyně vlastní.⁷⁷ Takový předpoklad by ovšem vycházel především z modelu invaze. Co se týká vlastních obětí, jednalo se především o obětování ovcí a koz, ale také hovězího dobytka. U starých Arabů i nomádských kultur se obětovala pouze zvířata domestikovaná, která pocházela z vlastního stáda. Obětování divokého zvířete nepřicházelo v úvahu a bylo pokládáno za pokus o podvedení boha. Oběť zvířete spočívala v podříznutí krku oběti nad obřadním, „obětním“ kamenem a pokropení kamene krví. Maso zvířete se následně snědlo s rodinou a přáteli.⁷⁸ U starých Izraelitů můžeme předpokládat spíše stejné obětní zvyky jako u Kenaanců, tedy především částečnou zápalnou zvířecí oběť nebo celopal.⁷⁹ Tedy obětované zvíře, či jeho část, nejčastěji tučné části a tuk obecně, byly spáleny na oltáři. Někdy ovšem docházelo k obětování způsobem prolití krve zvířete. Tyto způsoby si Izraelité udrželi samozřejmě

⁷⁶ DOUBKOVÁ, Věra. *Zvířata v Bibli* [online]. České katolické biblické dílo [cit. 10.4.2020].

⁷⁷ VLKOVÁ, Gabriela I. *Slovo Boží a slovo lidské*, s. 26.

⁷⁸ VAUX, Roland. *Ancient Israel*, s. 437.

⁷⁹ Tamtéž, s. 439.

až do období konce izraelského i judského království. Což nám již zcela spolehlivě dokládá Starý zákon.

První království starých Izraelitů na Benjamínské vysočině netrvalo dlouho a patrně v důsledku slabší centrální vlády, nedostatečné legitimizace královské moci a snad i následkem vojenského tažení egyptského krále Šešonka I. na konci 10. století př. Kr. zaniká. Jaké jsou o tom důkazy? Archeologie nám dokládá, že většina sídlišť byla v době železné na vysočině nepřetržitě osídlena, pouze zmiňovaná oblast Benjamínské vysočiny byla na konci 10. stol. př. Kr. opuštěna.⁸⁰ Šešonkovo triumfální zachycení vojenského tažení v Karnaku navíc zaznamenává mezi dobytými městy také místa v dané oblasti, jako byl například Gibeón či Bét Chórón.⁸¹

Nicméně na mnoha dalších místech severní i jižní vysočiny šel život i vývoj izraelské kultury dál. Jaký byl však vztah této kultury k otázce zvířat? Můžeme již v rámci této doby uvažovat o takovém přístupu ke zvířatům, jaký je zachován v textech Starého zákona? Jaké místo mají zvířata v kultu starých Izraelitů? To jsou otázky, na které se pokusíme najít odpověď.

3.2 Vztah ke zvířatům v severním království

První skutečné království se na severní vysočině objevuje nejdříve na konci 10. století př. Kr. V první fázi své existence je tento státní útvar poněkud nestabilní, ale rychle dochází ke zpevnění jeho vnitřních vazeb. Každopádně v 9. století př. Kr. se jednalo již o zcela rozvinutý stát, který nemá pouze jediné centrální místo vlády, ale také další správní místa, ze kterých izraelští králové své území ovládali. Izraelské království začalo zažívat nebývalý rozkvět. Vládla v něm dynastie Omríovců, kteří z něj vytvořili skutečnou regionální mocnost. Byl to plně rozvinutý stát, který se mohl pochlubit rozsáhlou úřednickou strukturou, stálou armádou a dostatečně stabilní ekonomikou.⁸² Právě v této době mohou vznikat některé nejstarší texty Starého zákona. Kulturní i ekonomické předpoklady pro rozvoj literární činnosti zde jednoduše nejspíše byly.

⁸⁰ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *David a Šalomoun*, s. 64.

⁸¹ FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 61, 62.

⁸² FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *Objevování Bible*, str. 148, 161.

Co se týká kultovních záležitostí, nebyl kult v 9. století v Izraeli centralizovaný. Svatyně byly doloženy například v Megidu. Velký centrální chrám z doby bronzové byl zničen počátkem 10. století př. Kr. V izraelském městě mladší doby železné jsou tak doložena pouze malá, lokální kultická místa v různých částech města. K jisté centralizaci kultu začalo v Izraeli docházet až v průběhu 8. století př. Kr.⁸³ Podle Starého zákona se chtěl v době osamostatnění severního království Jarobeám vyrovnat Jeruzalému, především pak kultovnímu významu jeruzalémského chrámu, a nechal tedy zhotovit dvě zlatá telata a dal je umístit do svatyní na severu a jihu království v Bét Elu a v Danu.⁸⁴

Zlatá telata nebo býčci Jarobeáma, byly dřevěné sochy pokryté pláty zlata. Otázka je, jakou funkci skutečně plnila. Byla přímo idolem, nebo pouze symbolizovala boha a jeho přítomnost? Ani v primitivních náboženstvích Malé Asie, Mezopotámie nebo Egypta však zvířata nejsou bohové a nikdo je s bohy nezaměňuje. Alespoň ve starším období. Ztělesňují například pouze božské atributy, mohou sloužit jako výzdoba božských trůnů nebo podpěry těchto trůnů a podobně. V případě Jarobeáma tomu mohlo být taky tak a zlatá telata by plnila podobnou funkci. Podpírala by pouze trůn neviditelného boha.⁸⁵

Severní království mělo mnoho tváří. Skládalo se z různých ekosystémů a heterogenního obyvatelstva, jehož všechny skupiny patřily k původním obyvatelům Kenaanu.⁸⁶ Otázkou tak zůstává identita bohů, kteří byli v severních svatyních v 9. stol. př. Kr. uctíváni. Archeologické vykopávky dokládají souvislost s kultickými zvyky 2. tisíciletí př. Kr.⁸⁷ Takže můžeme předpokládat oběti zvířat, konkrétně především skotu, koz a ovcí, v podobě celopalů, částečných zápalných obětí i obětí prolití zvířecí krve.⁸⁸ Celý severoizraelský kult prošel pravděpodobně v 1. polovině 8. století př. Kr. svébytnou proměnou, která spočívala v již zmíněné centralizaci. Samaří mělo například ústřední královskou svatyni. Ačkoliv ji Bible popisuje jako Baalův chrám (1Kr 16,32), mohla být zasvěcena Hospodinu, podobně jako svatyně v Danu a Bét Elu.⁸⁹

⁸³ FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 144.

⁸⁴ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *Objevování Bible*, str. 141.

⁸⁵ VAUX, Roland. *Ancient Israel*, s. 333-334.

⁸⁶ FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 138.

⁸⁷ Tamtéž, s. 144.

⁸⁸ VAUX, Roland. *Ancient Israel*, s. 438.

⁸⁹ FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 169.

Jedním z důležitých zdrojů bohatství izraelského království byl chov a výcvik koní. Je zajímavé, že zatímco v době bronzové dovážel Egypt koně ze Syropalestiny, v 9. století př. Kr. je Izraelité dováželi ve velkém z Egypta, rozšiřovali jejich chov a především je cvičili. Chov koní se v Izraeli značně rozšířil, že již v roce 853 př. Kr. mohl král Achab přispět koaličním silám v bitvě u Karkaru největší vojenskou jednotkou válečných vozů.⁹⁰ Koně se však nepoužívaly pouze v zápřahu. Existují vyobrazení také jezdců. Armády sice ještě nepoužívají kavalérii, ale jezdci mohli sloužit minimálně jako průzkumníci a zvědové.⁹¹ Každopádně Izrael se stal skutečnou velmocí v oblasti chovu a výcviku koní. Doloženy jsou stále i další zařízení na výcvik například v Megidu či v Jizreeli. V 8. století př. Kr. byl již jejich hlavním a nejvýznamnějším dodavatelem na celém Předním východě. Dodával je i úhlavním nepřátelům do Asýrie.⁹²

Co se týká vztahu Izraelitů ke zvířatům v severním království, můžeme uvést pouze to, co již bylo uvedeno v předchozí kapitole. Platily zde patrně stejné vzorce přístupu jako i jinde v Kenaanu. Tam, kde byla půda bohatší, především v nížinách, se chovala stáda skotu a koní. V chudších oblastech vysočiny se chovaly ovce a kozy. Všechny dobytek se choval především kvůli masu, mléku, vlně, kůži i tuku. Zpracovávaly se rohy a i některé kosti zvířat. K nošení nákladů se choval nejčastěji osel a jak již bylo řečeno, významnou roli v chovatelství hrál kuň. Otázkou zůstává chov prasat, který je na Předním východě doložen. Zvyk nejíst vepřové a nechovat prasata je prokazatelně doložitelný v Judeji, zvláště v pozdním období, ovšem v severním království si tím nemůžeme být jisti, zvláště v nížinných oblastech, například v okolí Megida. Můžeme se však přiklonit k názoru, že minimálně na severní vysočině se taktéž prasata nechovala a vepřové se nejedlo. Alespoň absence archeologických nálezů většího množství prasečích kostí by to potvrzovala.

Severní království Izrael trvalo pouze něco kolem dvou set let. Za toto relativně krátké období zažilo mocenské vzestupy a pády. Muselo odrazet útoky nejrůznějších nepřátel, a přesto se stalo významným politickým i mocenským subjektem Předního východu. Díky silnému hospodářství a ideálním přírodním podmínkám bylo toto království velice dobře ekonomicky zajištěno. Bohatství pak umožňovalo také velký

⁹⁰ FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 109, 141.

⁹¹ McDERMOTT, Bridget. *Warfare in Ancient Egypt*, s. 113-115.

⁹² FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 141.

kulturní rozvoj, což například dokládají nálezy fragmentů velkolepé omříjovské architektury. Mocenské a politické ambice zaplétaly izraelské panovníky stále více do nebezpečné mezinárodní politiky a taky válečných konfliktů. Dlouho se severní Izrael bránil asyrské expanzi, vstupoval do protiasyrských koalicí a navazoval obranná spojenectví. Dlouho trvající tlak však neudržel a Asýrii nakonec roku 722 př. Kr. zcela podlehl.

3.3 Vztah ke zvířatům v judském království

Situace na jižní vysočině byla zcela jiná než situace na severu. Pro jižní, Judskou vysočinu, byl typický dimorfní typ společnosti, který se vyznačoval obděláváním půdy a pastevectvím. Obdělávaná půda byla patrně privátní, ovšem rozsáhlé území pastvin bylo v držení celého kmene.⁹³ Také na Judské vysočině se kmenové zřízení začalo postupem doby drolit, obyvatelstvo bylo stále usedlejší a kmen se měnil v územní uskupení obyvatel. Nicméně v období doby bronzové zde existovalo určité mocenské centrum, přesněji řečeno dvě centra. Jedno bylo v Jeruzalémě, jak jsme se již zmínili, a druhé v Hebronu. V době 14. stol. př. Kr. jej ovládal jistý Šuwardata a oblasti kolem Jeruzaléma vládl Abdichiba. Vztahy mezi těmito místními vládci samozřejmě nebyly nejlepší a není divu, že si například Šuwardata na Abdichibu stěžuje a srovnává jeho jednání s činy šekemského desperáta Labayu.⁹⁴

Území, které ovládal Abdichiba bezprostředně nebylo velké, odpovídalo patrně pouze centrální oblasti pozdějšího království. Nacházelo se zde nepříliš mnoho vesnic, ostatně samotný Jeruzalém té doby byl jen větší opevněnou vesnicí.⁹⁵ Loupeživé nájezdy však Abdichiba prováděl daleko za hranice svého území. Jediný, kdo mu v dané oblasti mohl ve zločinných aktivitách konkurovat, byli psanci, lupiči či vyhnanci, kteří v dané době tvořili jistou polo-nomádkou populaci a představovali pro vládnoucí třídu značné nebezpečí. Historie je zná pod označením Apiru a místní vládci je mohli buď zničit nebo si je koupit a využít k vlastním zájmům.⁹⁶

⁹³ VAUX, Roland. *Ancient Israel*, s. 9.

⁹⁴ PRITCHARD, B. James. *Ancient Near Eastern Texts*, s. 487.

⁹⁵ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *David a Šalomoun*, s. 43.

⁹⁶ Tamtéž, s. 45.

O existenci krále Davida, respektive o existenci jeho rodu, nás informuje stéla z Tel Danu. Fragment zdíva, na kterém se nápis dochoval, byl původně datován do období konce 9. a počátku 8. stol. př. Kr. Král Aram-Damašku Chazael zde dokládá, že zabil izraelského krále Jórama a krále z domu Davidova Achazjáše.⁹⁷ Nápis z Tel Danu tak potvrzuje, že král David byl skutečnou, reálnou postavou.⁹⁸ Ovládal však patrně pouze území na Judské vysočině. Obyvatelstvo tohoto území bylo značně homogenní, což je odlišovalo například od království Izrael na severu. A ve své podstatě to byla určitá záruka stability a kontinuity davidovské dynastie.⁹⁹ Nicméně jak jsme již naznačili, dějiny tohoto území neodpovídají informacím, které můžeme získat ze Starého zákona. Tak například Jeruzalém králů Davida a Šalomouna rozhodně nebyl velkým a výstavným městem. Z archeologických nálezů je zřejmé, že Bethsaida, hlavní město Gešuru, bylo v 10. stol. př. Kr. mnohem větší než Jeruzalém.¹⁰⁰ Také velké spojené království bylo spíše snem pozdní doby než realitou 10. stol. př. Kr.

Až donedávna byly dvorské dějiny pokládány za poměrně spolehlivý a celkem přesný pohled na historické události vzniku Davidova a Šalomounova království. Bylo tomu částečně z toho důvodu, že například David v nich není líčen jako typický panovník Předního východu. Je to člověk zmítaný emocemi, touhou a vášněmi. Dále také proto, že texty obsahují detailní popisy Davidových tažení. Také se nabízel dobrý politický důvod sepsání těchto dějin, kterým byla královská propaganda a vysvětlení i ospravedlnění Davidových činů a zdůvodnění právoplatného nástupnictví Šalomounova. Podle Finkelsteina je takovýto přístup pouze ukázkou argumentace kruhem, kdy má biblický text sloužit jako primární důkaz toho, že historická informace je pravdivá.¹⁰¹

Zajímavá je otázka kultu v jižním království. Zákaz zobrazování Boha či připodobnění si Boha k něčemu bylo charakteristickým rysem izraelského monoteismu. Na počátku to byla především snaha o ochranu specifického kultu před kopírováním cizích náboženských systémů a cizích způsobů zbožnosti a uctívání, neboť v okolních zemích měli bohové nejrůznější podoby.¹⁰² Musíme si uvědomit, že takový tlak v 1.

⁹⁷ PRICE, Randall. *The Stones Cry Out*, s. 167, 169.

⁹⁸ FREUND, Richard A. *Digging through the Bible*, s. 118.

⁹⁹ FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 140.

¹⁰⁰ FREUND, Richard A. *Digging through the Bible*, s. 109.

¹⁰¹ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *David a Šalomoun*, s. 83.

¹⁰² VAUX, Roland. *Ancient Israel*, s. 272.

tisíciletí př. Kr. musel být značný. Navíc v rámci některých náboženství dochází v dané době k určité ideové krizi. Ta se projevuje například v Egyptě tím, že určitá zvířata začínají být spojována s dalšími božstvy, což následně kulminuje ve vzniku nejrůznějších zvířecích kultů, o nichž svědčí množství votivních bronzových sošek zvířat a miliony zvířecích a ptačích mumií.¹⁰³ Zdá se, že náboženští i kulturní představitelé Judeje nikdy nepřejímali kulturní podněty svého okolí nekriticky. Vždy je přepracovali podle vlastních teologických měřítek.¹⁰⁴ Proti přehnané idolatrii se však museli zcela zásadně vymezit a aktivně s ní bojovat. Postupem doby patrně negativní vnější kulturní tlaky stále více zesilovaly a bylo potřeba se vůči nim ještě důrazněji vymezovat.

Než k takovému vyhraněnému postoji došlo, vznikly texty, které nejsou až tak vyhraněné proti modloslužbě. Často se například týkají samotného Mojžíše. Musíme si uvědomit, že na žádném místě není Mojžíš zobrazován jako ničitel egyptské náboženské tradice nebo jako ikonoklast, tedy jako někdo, kdo bojuje proti náboženským obrazům a idolům a ničí je. Výjimkou je zlaté tele na Sinaji. Mojžíš však neničí egyptské idoly a nezabíjí posvátná zvířata. Egypt, který známe z Exodu, není zemí idolatrie, je zemí politického útluaku.¹⁰⁵ Také zlaté tele na Sinaji není možné spojovat s egyptskou tradicí. Má spíše spojitost ke zlatým telatům Jarobeáma. V tomto případě někteří autoři hovoří pouze o Jarobeámově snaze o viditelnou podporu neviditelného hlavního boha.¹⁰⁶

Co se týká samotné podoby judského království a jeho hospodářského systému, můžeme pouze konstatovat to, co již bylo naznačeno dříve. Nejednalo se o bohaté, mocné a prosperující království. Minimálně ne do konce 8. století př. Kr. Teprve poté, co zaniklo království Izraele na severu, dostalo jižní království potřebný prostor ke svému růstu. Do té doby si muselo vystačit s poměrně skromnými prostředky. Hospodářství nebylo tak vyspělé a bohaté jako v severním království. Neexistoval zde velký chov koní, ani se místní obyvatelé ve větší míře neúčastnili mezinárodního obchodu s koňmi. Judská vysočina také nebyla přizpůsobena na chov skotu, ale vystačila pouze k chovu koz a ovcí. Pasterectví zde bylo základní činností a stáda ovcí a koz nejdůležitější komoditou. Dále se zde chovali velbloudi a osli, jejichž vlastnictví

¹⁰³ TAYLOR, John. *Třetí přechodná doba*, s. 377.

¹⁰⁴ VLKOVÁ, Gabriela I. *Slovo Boží a slovo lidské*, s. 32.

¹⁰⁵ ASSMANN, Jan. *Herrschaft und Heil*, s. 257.

¹⁰⁶ VAUX, Roland. *Ancient Israel*, s. 272.

představovalo určitou míru bohatství. Chov prasat není v Judeji, podobně jako v Izraeli, archeologickými nálezy doložen. Jak již bylo uvedeno výše, jejich maso se z hygienických důvodů nejedlo. Ostatně kultický zákaz konzumace vepřového přerostl v průběhu doby přímo v odpor k těmto zvířatům. Prasata se tak stala symbolem opovržení a nenávisti.¹⁰⁷

Jak již bylo naznačeno dříve, podoba jižního království se začala markantně měnit až v souvislosti s pádem severního království. Království se rozšířilo, zesílilo a zbohatlo. Konečně mělo dostatek prostředků i ke kulturnímu rozvoji. Například rozšíření gramotnosti v Judsku před koncem 8. stol. př. Kr. bylo nemyslitelné.¹⁰⁸ Nyní se gramotnost rozšiřuje a rozvíjí se také literární činnost, která následně vyvrcholí například vytvořením dvorských dějin. Začíná se také rozšiřovat myšlenka panizraelismu. Vznikají biblické texty, které jsou určené jak pro judské starousedlíky, tak i pro uprchlíky ze severu. Dílem té doby je také ideologický konstrukt velkého sjednoceného království, jehož vládci údajně vládli z Jeruzaléma všem Izraelitům, jak těm na severu, tak i těm na jihu.¹⁰⁹ Každopádně, jak stoupal význam Jeruzaléma politicky a kulturně, stoupal také po náboženské stránce. Postupně se stává jediným a právoplatným místem kultu a po Jóšijášově reformě v roce 622 př. Kr. jeho význam, jakožto jediného náboženského centra s jediným chrámem, stoupá ještě výše.¹¹⁰

V souvislosti s výkonem kultu v jeruzalémském chrámu je nutné přiblížit určitou problematiku týkající se obětovaných zvířat. Některé teorie připouštějí, že obětování zvířat v rámci židovského kultu má spojitost s nomádskou tradicí starých Izraelitů. Například R. Rendtorff uvádí, že obětování porážených zvířat je původně nomádským zvykem. Jakékoliv zabití zvířete ze stáda, které je nejcennějším majetkem nomádů, je náboženské povahy. Spálením se odevzdává božstvu určitý díl zvířete, pokládaný za zvlášť cenný. Zbytek se snědl při společném obřadu. Obětníci tak vytvářejí s božstvem společenství či minimálně určitý vztah reprezentovaný obětní hostinou.¹¹¹

¹⁰⁷ DOUBKOVÁ, Věra. *Zvířata v Bibli* [online]. České katolické biblické dílo [cit. 14.4.2020].

¹⁰⁸ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *David a Šalomoun*, s. 83.

¹⁰⁹ FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království*, s. 193, 194.

¹¹⁰ VLKOVÁ, Gabriela I. *Slovo Boží a slovo lidské*, s. 27.

¹¹¹ RENDTORFF, Rolf. *Hebrejská bible a dějiny*, s. 131.

Uvedli jsme, že postupem doby se Judsko muselo stále více vymezovat proti přehnané modloslužbě, která nabývala v některých náboženstvích v důsledku ideové krize na významu. Otázkou je, kdy tomu bylo a proč k dané situaci vůbec došlo. Abychom pochopili ideovou krizi prvního tisíciletí př. Kr., musíme opět navštívit starověký Egypt a jeho tendence zobrazovat bohy ve zvířecích podobách. Jak již bylo řečeno, v klasickém období Egypta zvířata nebyla bohy, ale pouze symboly božských atributů, nyní se z nich v rámci některých kultů bohové stali. V teologické rovině se vlastně jedná o krok zpět. Jeden z důvodů, proč k tomu došlo, by mohl být, že například Egypt již nebyl klasickým Egyptem faraonů, ale Egyptem libyjských a nubijských dynastií, který byl plný řeckých a kušitských žoldnérů a dalších.

Nejen v Egyptě docházelo k zesílenému uctívání místních bohů. Projevilo se to ve výrazné tendenci učinit z předmětu osobní úcty hlavní božstvo města, které nabude všemohoucnosti a vševědoucnosti tradičních velkých bohů panteonu. Takovýto jev vytváří pocit blízké přítomnosti bohů, což byl patrně hlavní faktor vzniku zvířecích kultů.¹¹² Někdo by mohl na tomto místě namítnout, co to má společného s Judskem a zvláště s Judskem 7. a 6. století př. Kr., ve kterém vznikaly mnohé významné texty Starého zákona. Spojitost zde však existuje. Spočívá především ve značném vojenském, politickém i kulturním nebezpečí, kterému bylo Judsko vystaveno. Celý okolní svět jako by byl najednou ještě více nepřátelský než v dřívějších dobách. To není vůbec přehnané tvrzení. Uvědomíme si to, když si seřadíme nejpodstatnější události dané doby.

Především si musíme uvědomit, že se Syropalestinou prohánějí nejrůznější nepřátelská vojska. Například nubijští panovníci Egypta prosazovali velice agresivně svou politiku v Palestině. Tím se také dostali do konfliktu s Asýrií, která pod vedením Aššurbanipala Egypt porazila a v roce 663 př. Kr. vyplenila.¹¹³ V roce 630 př. Kr. projde Palestinou invaze kimerských barbarů, v roce 616 př. Kr. táhnou opět Egyptané proti Chaldejčům, v roce 609 př. Kr. poráží Neko II. judského krále Jóšijáše a sám je u Karchemiše v roce 605 př. Kr. poražen novobabylonským králem Nebukadnesarem II.¹¹⁴ Všechny tyto události mají zdrcující dopad na Judsko. Smrtí Jóšijáše končí náboženská reforma, neboť jeho syn je odvečen do Egypta. Nový král Jójakím se stává po bitvě u

¹¹² LLOYD, Alan B. *Pozdní doba*, s. 405.

¹¹³ TAYLOR, John. *Třetí přechodná doba*, s. 354.

¹¹⁴ LLOYD, Alan B. *Pozdní doba*, s. 392-395.

Karchemiše babylonským vazalem. Když se snaží z područí vymanit, obléhají Babyloňané v roce 597 př. Kr. Jeruzalém. Během obléhání Jójakím umírá a jeho syn je odvečen do zajetí. Následně dosazují Babyloňané na trůn Sidkijáše. Ten se však také vzbouří. Nebukadnesar II. opět dobývá Jeruzalém, vyplní Judsko a odveče v roce 587 př. Kr. jeho obyvatele do zajetí.

3.4 Vztah ke zvířatům v době po babylonském zajetí

Judští exulanti byli usazováni v Babylonii většinou pohromadě. Patrně si také mohli v určitém rozsahu utvářet život po svém. Mohli si uchovat určité společenství, v rámci něhož si zachovali staré tradice, které si „přinesli“ z vlasti. Nicméně o skutečných životních podmínkách toho vlastně příliš mnoho nevíme.¹¹⁵ Král Kýros dobývá Babylon v roce 539 př. Kr. Následně povoluje návrat Judejců do Jeruzaléma, aby jej mohli obnovit a postavit nový chrám. Toto nařízení Judejci splní, vrátí se do Jeruzaléma a obnoví ho. Začnou také stavět nový chrám a stavbu dokončí v roce 515 př. Kr. Z historického hlediska sice není zcela jisté, jestli Kýros takovéto povolení či nařízení skutečně vydal, nicméně možné to je.¹¹⁶

Texty, které kladou důraz na kultovní tradice a na kněze, jsou obvykle připisovány ke Kněžskému spisu, který vzniká patrně v exilu.¹¹⁷ Typický pro tyto texty s označením P (Priesterliche Werk) je velký zájem o klasická kněžská témata jako jsou obětní rituály, předpisy pro kněžskou službu, pravidla pro kultickou čistotu a nečistotu.¹¹⁸ V takto započatém trendu či přístupu pokračovali obyvatelé Judska i po návratu z babylonského zajetí, protože některé texty týkající se zvířat, čistoty a nečistoty, svatosti i posvátné etiky pocházejí ještě z pozdější doby než je doba babylonského exilu. Například zákon svatosti v Lv 17-26 je patrně ještě mladší než text P. Doba jeho vzniku je až poexilní. V biblistice se proto označuje P_H (Heiligkeitgesetz).¹¹⁹

¹¹⁵ RENDTORFF, Rolf. *Hebrejská bible a dějiny*, s. 86.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 88, 89.

¹¹⁷ VLKOVÁ, Gabriela I. *Slovo Boží a slovo lidské*, s. 31.

¹¹⁸ ZENGER, Erich, FREVEL, Christian. *Das Priester(schrift)liche Werk (P)*, s. 192.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 211.

Každopádně s určitou mírou jistoty můžeme tvrdit, že celý proces specifického vymezení se vůči kultuře, náboženským zvyklostem a konečně také přístupu ke zvířatům započal a následně probíhal během dramatických dějin konce judského království a následné exilové a poexilové doby. Ve vývoji vztahu ke zvířatům, jakožto hospodářské a obchodní komoditě, zdroji potravy i bohatství, ale i nezastupitelné obětině, můžeme spatřovat jistou dynamiku. Na počátku byl tento vztah určován pouze přírodními či hospodářskými podmínkami a primitivní ideologií, postupem doby se však vyvinul specifický přístup, který sám začal určitým způsobem formovat nejrůznější oblasti života v Judsku. Vytváří se ideologie rozvinutá a komplexní, jejímž vrcholem je touha po dosažení ideálu svatosti, která se odráží v kněžské posvátné etice.

Základní princip kněžské posvátné etiky je princip napodobení. JHWH je svatý, proto má být Izrael jako jeho lid také svatý. Takováto teologie si ovšem přece jen udržuje určitou transcendenci svatého boha, jehož svatost není v žádném člověku plně přítomna. Proto také základní myšlenka této teologie nezní: „buď svatý, jako jsem svatý já,“ ale „buď svatý, neboť já jsem svatý.“ Izrael může být svatý, protože mu JHWH, jako svatý Izraele, dává podíl či účast na své svatosti.¹²⁰

3.5 Vztah ke zvířatům v době helénských říší

Za jeden ze ztěžejších faktorů následného vývoje judaismu lze pokládat nadvládu řecko-makedonských dynastií, která počala v polovině 4. stol. př. Kr. Po téměř dvou letech persánského podrobení Izraelitů Alexandr Veliký dobyl Judsko. Politika Židů se během dalších let vyvíjela v duchu helénistických říší.¹²¹ Nebudeme se však zabývat politickými ani kulturními dějinami od Alexandra Velikého až po arabskou nadvládu, nebudeme se zabývat ani kulturními dějinami antických Židů. V rámci zkoumané problematiky se budeme snažit nahlédnout do problematiky střetu helénského myšlení s myšlením Izraelitů, kteří se odebrali do Alexandrie a stali se nejvýznamnější skupinou.

¹²⁰ ZENGER, Erich, FREVEL, Christian. *Das Priester(schrift)liche Werk (P)*, s. 212.

¹²¹ SCHÁFER, Peter. *Dějiny židů v antice – od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*, s. 15.

Alexandrie, hlavní sídlo Ptolemaiovců od doby Alexandra, byla v helénismu (4. - 1. stol. př. Kr.) velice významným centrem vzniku moderní literatury Izraelitů i antických Římanů. Alexandrijské myšlení bylo specifické a vycházelo ze zcela jiného filozofického jádra věci. V Alexandrii se zrodila vlna intelektualismu a snaha po encyklopedickém obrazu světa.¹²² Židé žijící v egyptské deltě přišli do styku s odlišným kulturním smýšlením, které bylo zásadně polyteistické. Na jedné straně stáli Židé s absolutním monoteismem, kteří vykládali vztah člověka a zvířete teocentricky, absolutisticky, nevěříc lidským schopnostem. Na druhé straně vystupoval helénský model světa, v němž hrál ústřední roli člověk. Antropocentrismus dal vzniknout představě, že jsou zvířata pouhou věcí, podrobenou člověku a začleněnou do jeho světa. Těmto rozdílným ideologiím, jak židovské, tak helénské, byla společná jedna otázka, totiž otázka zabývající se postavením člověka ve společenství s ostatními. Bylo zdůrazňováno absolutní primární postavení člověka. Mezi ním a zvířetem vznikla nemalá propast, která oba světy oddalovala. Například Pury píše: „*Bůh samozřejmě zůstává tvůrcem všeho, co naplňuje vesmír, ale člověk se svou podstatou stal jediným předmětem jeho péče, jediným partnerem v dialogu.*“¹²³ Dále uvádí, že „*helénistický svět, ať řecký nebo židovský, odráží modernost i tím, že je světem kompilací, vědeckých komentářů, systematizace nebo – můžeme-li si dovolit takovouto parabolu – světem „sekundární literatury*“.¹²⁴ Sekundární literatuře předchází literatura primární, která představuje ničím neovlivněné myšlení jednotlivých kultur. Pro Židy to byly především Tóra, Proroci a některé pozdější Spisy. Pro Řeky byly kánonem především klasické a široce vlivné básně Homéra (8. stol. př. n. l.) a později Hésioda (8.-7. stol. př. n. l.). Homer měl jedinečné postavení a v antickém světě byl vnímán jako veliký mezník skvělé literatury řecké.¹²⁵

V době intelektuálního kvasu a vzniku sekundární literatury v okruhu řeckém i židovském, dochází k určité degradaci postavení zvířete v hebrejské literatuře. Dochází k určitému odklonění od zdůrazňování víry. Homérův vliv v oblasti literatury a náboženství zapříčinil to, že palestínští Židé začali polemizovat o různých otázkách mimo oblast konzervativního monoteismu.¹²⁶ Například helénský Žid Pavel píše: „*abys*

¹²² PURY, Albert. *Člověk a zvíře - stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*, s. 7-17.

¹²³ Tamtéž, s. 9-13.

¹²⁴ Tamtéž, s. 10.

¹²⁵ GLADSTONE, W. Ewart. *Homer, slavné dílo velikého muže*, s. 3.

¹²⁶ POKORNÝ, Petr. *Řecké dědictví v Orientu: helénismus v Egyptě a Sýrii*, s. 22.

snad také nepřistoupil na dávno vyvrácené tvrzení, že Mojžíš s takovým úsilím vydával zákony kvůli myším a lasičce nebo podobné havěti, ale abys pochopil, že v zájmu spravedlnosti toto znamenitě uspořádal ve prospěch svatých bádání a nápravy mravů¹²⁷. Pavel mimolidské bytosti prezentuje jako prostředky pro nápravu mravů, z čehož vyplývá, že zvířata reflektoval jako věci sloužící lidskému účelu a polemizoval tak s antropocentrismem.

Na pozadí vývoje politických událostí Alexandra, později Ptolemaiovců a Seleukovců, byl vliv helénismu na židovskou obec stále silnější, proto se stále častěji setkáváme s antropocentrickou představou v židovských spisech. Důsledkem násilné helenizace Judska došlo v roce 167-161 př. Kr. k povstání Makabejských. Židovské obyvatelstvo se aktivizovalo k odporu, neboť jim Seleukovci zakazovali praktikovat judaismus.¹²⁸ Spor vítězí Makabejští v čele s Jonatánem Makabejským, který vyhání Seleukovce z Judska.¹²⁹

Většina pozdějších křesťanských představ o zvířatech vycházela z fundamentálního filozofického základu, přesněji z děl význačného antického filozofa Aristotela (384-322 př. Kr.). Dle Aristotela nás se zvířaty spojuje schopnost cítit a odlišuje schopnost rozumu, která je vlastní pouze lidské bytosti.¹³⁰ Aristoteles se zasloužil o vyvrácení mýtů řeckého učence Alkmaíóna (5 stol. př. Kr.), který se domníval, že kozy dýchají ušima. Aristoteles provedl podrobnou analýzu zkoumaného jevu a Alkmaionovo tvrzení označil za omyl.¹³¹ Jelikož byl dobrým pozorovatelem přírody a všiml si mnoha přírodních fenoménů, dokázal je popsat a obohatit o vlastní vysvětlení. Stal se zakladatelem srovnávací morfologie a anatomie. Popsal komunikaci včel pomocí pohybů zadečku, embryonální vývoj kura. Zařadil kytovce do skupiny teplokrevných.¹³² Výsledkem Aristotelova zkoumání bylo desetisvazkové dílo *Historiai peri ta zoa*. Toto dílo bylo přeloženo do latiny a získalo název *Historia animalium*. Překladaatelé zmíněného díla se dopustili mnoha chyb. Ovšem ani tato skutečnost nezabránila tomu, aby se Aristotelovo dílo stalo nepřekonatelnou autoritou evropské

¹²⁷ *Aristeův list* § 144, The Apocrypha und Pseudepigrapha of the Old Testament. II. Pseudepigrapha, s. 108. In: PURY, Albert. *Člověk a zvíře - stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*, s. 11-12.

¹²⁸ SCHÁFER, Peter. *Dějiny židů v antice – od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*, s. 51-56.

¹²⁹ Tamtéž, s. 56-62.

¹³⁰ ARISTOTELES. *O duši*, s. 104.

¹³¹ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Člověk a zvíře*, s. 23-24.

¹³² KAREL, Berka. *Aristoteles*, s. 74.

vzdělanosti ve středověku a renesanci.¹³³ Na Aristotelovy myšlenky navázal Tomáš Akvinský tvrzením, že zvířata jsou stvoření bez rozumu, tudíž nemohou být bližními lidí. Nemusejí se jim přiznávat žádná práva a lidé za ně nenesou žádnou odpovědnost.¹³⁴ Můžeme také zmínit dílo Reného Descarta. Descartes byl významný filozof novověkého racionalismu. Zasloužil své spisy otázkou o rozdílu člověka a zvířete. Domnívá se, že díky rozumu je člověk povýšen nad úroveň zvířat, která rozumem nejsou nadána. Živočich je stroj a řídí se svými pudy. Neznamená tedy nic jiného, než pouhý artefakt prost rozumu. Descartes dospěl k závěru, že duše zvířat není stejné podstaty jako lidská. Proto se nemáme čeho báti, ani v co doufat po tomto životě, neboť naše duše je nezávislá na těle.¹³⁵

Zmínili jsme, že na poli izraelského přístupu k problematice vztahu člověk-zvíře je možné zaznamenat změnu v myšlení Izraelitů doby helénské. Musíme si však uvědomit, že tlak helénismu na Izraelity nebyl všude stejný, tudíž nelze hovořit o jednotné ideji, kterou by izraelský lid následoval. Formování myšlení lze vysledovat v dílech jednotlivců. Podle slov Puryho existují historické prameny, které zachovávají důvěrnější a vlídnější postoj ke zvířatům. Takové prameny kladou důraz na etickou povinnost člověka.

Humanistické stanovisko zastával židovský, řecky píšící teolog Filon Alexandrijský (1.stol př. Kr.). Filón ve svých spisech věnuje pozornost Boží péči o zvířata a zabývá se vztahem mezi člověkem a ostatními mimolidskými tvory;¹³⁶ Stejným tématem se například zabývá Ignác z Loyoly (1491-1556), který nás v souvislosti se svým duchovním cvičením vyzývá k meditaci nad podivuhodnou skutečností, že nebesa, Slunce, Měsíc a hvězdy, živly, ovoce, ptáci, ryby a zvířata jsou našimi pomocníky.¹³⁷ Myšlenka pokojného soužití se zvířaty, především divokými, bylo známkou Boží přítomnosti ve světě. Ve středověku se svatí Boží služebníci vyobrazovali se svými zvířecími přáteli - například legenda o svatém Gerasimovi¹³⁸ -

¹³³ VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Člověk a zvíře*, s. 24.

¹³⁴ AKVINSKÝ, Tomáš. *Theologické summy svatého Tomáše Akvinského*, s. 122,249-250.

¹³⁵ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*, s. 34-46.

¹³⁶ *De virtutibus* § 142-144. Filon je tak předchůdcem většiny moderních židovských autorů, kteří se k tomuto tématu vyjadřují. Přebírám z PURY, Albert. *Člověk a zvíře - stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*, s. 14.

¹³⁷ IGNÁC z Loyoly. *Duchovní cvičení*, s. 30.

¹³⁸ Legenda o Gerasimovi vypráví o stejnojmenném světcí, jenž doputoval do Jordánu, kde založil společenství mnichů čítající zhruba sedmdesát členů. Pro svůj klášter zavedl zvláštní pravidla. Kněží

nebo byli se zvířaty spojováni - například svatý Mungo (518-603 n. l.): „*Než se lidé vzbouřili proti svému Stvořiteli, poslouchala je nejen zvířata, ale i živly. Ale nyní, po pádu, kdy je všechno znepřáteleno, je běžné, že lev trhá, vlk požívá, had kouše, voda pohlcuje, oheň obrací v popel, vzduch se kazí, země – často tvrdá jako kámen – nevyživuje, a – jako vrchol každodenního zla – lidé nejenže stupňují svůj hněv vůči druhým lidem, ale ve svém hříchu ničí sami sebe. Ale protože svatí jsou před Pánem většinou shledáni dokonalými v pravé nevinnosti a čisté poslušnosti, ve svatosti, lásce, víře a spravedlnosti, od Pána takřkajíc získávají zpět své staré právo a přirozenou vládu a panují nad zvířaty, živly, nemocí i smrtí.*“¹³⁹

Vliv helénismu na židovské skupiny, které se objevovaly v centru moderních interpretací, je neoddiskutovatelný. Ostatně nás o tom přesvědčuje celá řada židovských spisů, mezi nimiž se jen část z nich věnuje tématu lidské odpovědnosti vůči zvířatům. Přesto lze z této hrstky spisů odvodit, že došlo k určitým ideovým posunům na obou stranách (helénské i židovské). Z toho je patrné, že otázkou vztahu člověka a zvířete se nezabýval pouze jediný národ zkoumaného období, ale že snaha popsat postavení člověka a zvířat byla všudypřítomná. Hebrejská bible nám pomáhá přiblížit se židovským představám o zvířatech v době, kdy Izraelité vstupovali do éry vlivu helénských říší. Tomuto se budeme věnovat v následujících kapitolách.

se zavázali tkát koše a splétat rohože po pět dní v týdnu. Pět dní v týdnu se živili pouze chlebem. V sobotu a neděli se shromažďovali v klášterním kostele, aby jídlem a pitím vína oslavili Boha. Svatý Gerasim šel jednou po břehu Jordánu nedaleko tzn. lávry svatého otce Gerasima. Tu spatřil lva s poraněnou tlapou. Gerasim ke lvu přistoupil a tlapu mu ošetřil. Vytáhl z ní trn a vypustil hnis, pak packu ovázal. Lev však Gerasima neopustil a vrátil se s ním do kláštera. In: VELIMIROVICH, Nikolaj B. *The Prologue From Ohrid* [online]. Internet archive March 4, s. 146 [cit. 17.3.2020]. Další zdroje vypráví: Od těch dob otec Gerasim začal lva krmit. Dával mu chléb a máčené boby. Lev naoplátku pomáhal Gerasimovi nosit vodu a pást kozy a ovce. Lev, později pojmenovaný Jordán, žil s Gerasimem v lávru do doby, než Gerasim zesnul. Když lev nemohl najít svého pána, začal nařikat a ze žalu uhynul. In: Autor neznámý. *Sv. Gerasim* [online]. Oethodoxia [cit. 22.4.2020].

¹³⁹ BIRCH, Ch., VISCHER, L. *Život se zvířaty*, s. 39.

4 Otázka vztahu člověka a zvířat v Hebrejské bibli

Otázka vztahu člověka a zvířat v biblické tradici odráží skutečný historický rámec vzniku jednotlivých knih Starého zákona. Jedinečnou historii izraelského národa je možno poodhalit archeologickým vědeckým bádáním a jazykovou analýzou biblických pramenů. Finkelstein popisuje: „V současnosti lze dokázat, kdy a kde bibličtí autoři poprvé sepsali (a z velké části vytvořili) rané knihy Bible a slavné příběhy rané izraelské historie.“¹⁴⁰ Tato skutečnost nám pomáhá hlouběji pochopit biblické příběhy pěti knih Mojžíšových od stvoření světa, potopy a praotců přes útěk z Egypta, putování po poušti až po vydání zákona na Sinaji. Taktéž nám pomáhá pochopit knihy Prorocké a Spisy.

Z historického hlediska vznikly první čtyři knihy Mojžíšovy spojením pramenů J, E a P.¹⁴¹ Poslední kniha Mojžíšova, která je psána jinou terminologií než knihy předchozí, vznikla pravděpodobně o něco později za vlády krále Jóšijáše (622 př. Kr.). Bible v 2. Královské 22, 8-23, 24 popisuje, že Jóšijáš objevil „Knihu zákona.“ Nalezená kniha se stala motivem královských náboženských reforem. Poslední okruh historického díla v Bibli tvoří 1. a 2. kniha Paralipomenon, které vznikly pravděpodobně v 5. nebo 4. století př. Kr. Finkelstein se přidržuje názoru, že většina knih Pentateuchu byla sepsána v 7. stol. př. Kr.: „historické jádro Pentateuchu a deuteronomistických dějin z velké části vzniklo v 7. století př. n. l. [...] Pentateuch je dílem pozdního královského období [...] je to dílo, které obhajuje ideologii a potřeby judského království a jako takové je blízce spjato s deuteronomistickými dějinami.“¹⁴² Dokládají nám to nejnovější archeologické výzkumy, u kterých se hledá spojitost mezi historickými artefakty a hospodářskými, politickými dějinami a náboženskými zvyklostmi. Zjistilo se, že pramen J, považovaný za nejstarší, nemohl vzniknout v Judsku za Davida a Šalomouna, tedy v 10. stol. př. Kr. Nic nenasvědčuje tomu, že by se během tohoto období rozšířila

¹⁴⁰ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *Objevování Bible*, s. 16-17.

¹⁴¹ Julius Wellhausen (1844-1918) se zabýval historickým pozadím Bible. Rozlišoval tři období: monarchii (10.-7. stol. př. Kr.), Jóšijášovu reformu (7. stol. př. Kr.), dobu po babylonském exilu (6. stol. př. Kr.). Prameny označované J jsou prameny hypotetického autora „Jahvisty“, v nich je užito označení JHVH. Wellhausen se domníval, že datace pramenu J spadá do období monarchie; prameny E jsou prameny hypotetického autora „Elohisty“, jenž užíval označení Elohim. Dle autora žil v 8. stol. př. Kr.; Posledním pramenem P je autor kněžského kodexu, jenž působil v době poexilní (zhruba v 6. nebo 5. stol. př. n. l.). In: WEIDNER, Daniel. *Geschichte Gegen Den Strich Bürsten: Julius Wellhausen und die jüdische, Gegengeschichte*, s. 32-61.

¹⁴² FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *Objevování Bible*, s. 24.

gramotnost nebo vznikla plná státnost. Pátá kniha Mojžíšova a deuteronomistická dějepisná díla tak musela vzniknout za největšího rozkvětu judského království, přesněji za vlády Jóšiáše, v době, kdy existovalo jasné jednotné vědomí výjimečných žen a mužů.¹⁴³

Historicitou Bible se nebudeme nadále zabývat. Výše zmíněné velice dobře poslouží představě o tom, co je vůbec Bible. Texty Písma svatého vyjevují to nejdůležitější, totiž společnou náboženskou a kulturní ideu izraelského národa, který se vyvíjel v průběhu dějin. Biblická vyprávění jsou nositeli přání, ale i obav a ambic lidu izraelského. V takto pojaté problematice bychom řekli, že v textu Písma svatého je možné zachytit společný přístup Izraelitů ke zvířatům, neboť text samotný je duchovním dědictvím izraelského lidu a shrnuje jeho společné vědomí. Mějme však na paměti, že se tento vztah proměňoval. Proto se v následujících kapitolách nejprve zaměříme na formování a proměny zkoumaného vztahu, jež se objevují v knize Genesis, která je v tomto ohledu knihou stěžejní. Posléze se budeme zabývat jednotlivými aspekty přístupu člověka ke zvířatům počínaje Tórou. Jednotlivé aspekty budeme samozřejmě dokládat biblickými příklady z celého Starého zákona, bude-li to potřebné.

4.1 Postavení zvířat v knize Genesis

O přítomnosti zvířat v Bibli se dozvídáme již v Genesi. Čtenář se seznamuje se společenstvím šestého dne stvoření. Lidé a zvířata žijí v jediném společenství, byť člověk stojí blíže Bohu, neboť je Boží podobou, obrazem i jeho zrcadlem. Bůh ho vytvořil, aby ztělesňoval jeho pravdu, lásku, moc i velikost. A následně mu udělil příkaz, aby panoval nad zvířaty.¹⁴⁴ Živočišná říše je součástí okolí, jehož je člověk součástí. Všichni živí tvorové jsou v Bibli prezentováni jako Boží stvoření a mají Boha chválit.¹⁴⁵

Zvířata byla přivolána k životu jako pomocníci lidského pokolení. V knize Genesis 2, 19 Hospodin Bůh vytvořil ze země všechnu polní zvěř a všechno nebeské

¹⁴³ FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil.. *Objevování Bible*, s. 17-33.

¹⁴⁴ BÍČ, Miloš aj. *Výklady ke Starému zákonu I – Zákon (Gn-Dt)*, s. 24-25. Srv. Gn 1,28.

¹⁴⁵ BIRCH, Ch., VISCHER, L. *Život se zvířaty*, s. 13.

ptactvo. Potom je přivedl k člověku, aby viděl, jak je nazve. Mezi Adamem a zvířaty se vytvořil zvláštní vztah, jakési pouto neoddělitelného společenství. Člověk dostal výsadní právo dávat jména. Měl panovat pouze nad zvířaty a tak naplňovat svůj úděl. Na pozadí tohoto neoddělitelného společenství jednoho a druhého se člověk ocitá na odlišné pozici ve vztahu k Bohu než zvíře. Zatímco v případě ostatních tvorů se dozvídáme, že jim Bůh požehnal, v případě lidí čteme, že jim Bůh požehnal a mluvil k nim. Lidé tedy mají být Božími partnery a toto partnerství definuje jejich postavení na zemi, které přesahuje postavení zvířat.¹⁴⁶

Ve třetí kapitole knihy Genesis dochází k první zásadní proměně vztahu člověka a zvířat. Dočítáme se, že Adam a Eva podlehlí svůdným slovům padlého anděla a chtěli se vyrovnat Hospodinu Bohu. Místo toho poznali bídu, začali se stydět, zahalili se jeden před druhým, jinými slovy, stali se více lidskými. Pro nás je však zásadní pasáž Genesis 3, 14-21, která vypráví o odvržení člověka ode všech zvířat a o zlořečení lidského života.¹⁴⁷ Lidské pokolení ztratilo soulad se živočišnou říší. Další průběh je zřejmý. Hospodin Bůh proklel hada a pravil, že tímto skutkem položil nepřátelství mezi hada a ženu. Lze to chápat i tak, že nepřátelství vzniklo mezi zástupcem živočišné říše, hadem, a představitelem lidského pokolení, Evou. Původní Boží záměr byl jedním činem zcela narušen a zvířecí druhové byli uvrženi do utrpení a strádání. Člověku se pohled na život degradoval, což můžeme vidět v příběhu Kaina, který první zásadní proměnu všech vztahů uzavírá. Kain ze žárlivosti zabil svého bratra a stal se zdrojem násilí.¹⁴⁸ Začal tak užívat svoji nadvládu nejen nad zvířaty, ale také nad lidmi.

Zajímavá je podobnost biblické Genese s příběhem, který zaznamenáváme v eposu o Gilgamešovi. V Kenaanu byl tento příběh velice dobře znám díky působení Babylónie a částečně přijat do biblického kánonu.¹⁴⁹ Pokud si vzpomeneme na vyprávění Enkidua, který se odcizil svým zvířecím druhům, nejspíše v něm poznáme Adama a Evu, žijící ve společenství zvířat rajske zahrady ještě před tím, než okusili jablko ze stromu poznání a byli Hospodinem z ráje vyhnáni. Interpretace biblická i

¹⁴⁶ Gn 1, 22-28. Výsadní postavení člověka neznamená, že by zvířata měla být vnímána jako věci, ani by se neměla degradovat na úroveň věcí. Stvořitel se nadále těší z člověka stejně jako ze zvířat, která spadají pod boží ochranu, byť jsou vydáni do lidských rukou.

¹⁴⁷ Gn 3, 16; Gn 3, 17.

¹⁴⁸ Gn 4, 8.

¹⁴⁹ *Epos o Gilgamešovi*, s. 76.

sumerská, potažmo akkadská, si neodporují. Ba naopak, obě souhlasně referují o počátku stvoření člověka žijícího v těsném a absolutním souznění se zvířaty. Jejich narace se dělí na dvě údobí. První údobí pojednává o životě člověka jako zvířete mezi zvířaty a druhé údobí píše o separaci člověka od světa zvířecích druhů.

V eposu o Gilgamešovi se dočítáme: „*Na radu otce svého [...] lovec se odebral [za Gilgamešem.] Vydal se na cestu do Uruku, (tam) zamířil svůj krok,] [před] Gilgameše předstoupil a takto mu pravil: „Jakýsi muž, [jenž přišel z hor,] je na zemi mocný (a) [silný,] jako by Anu ho obdařil silou, má jí více [než dost.] [Stále] (jen) po horách chodí, stále (jen) se zvěří [trávou se živí,] stále (jen) kroky jeho k napajedlu [míří,] bojím se přiblížit [k němu.]“¹⁵⁰ Lovec nechal přivést k Enkiduovi, stepnímu muži, nevěstku Šamchat, která se s Enkiduem měla pomilovat a učinit ho moudrým člověkem: „Rozvázala Šamchat svoji zástěrku, rozveřela klín, půvabu jejího se zmocnil [...] šest dní a sedm nocí Enkidu bděl a s Šamchatou obcoval. Když nasýtil se jejího kouzla, na svoji zvěř pohlédl. Spatřily gazely Enkidua a daly se na útěk, stepní zvěř se od něho vzdálila. [...] Zeslábl Enkidu, neběhá již tak jako dřív, vyrostl však a zmoudřel.“¹⁵¹*

Za zmínku stojí taktéž kniha Danielova. V ní se vypráví o rozrušeném králi Nabukadnesarovi. Nabukadnesar žádá Daniela o výklad svého snu, a stane se tak. Daniel předstupuje před krále a líčí mu význam snu. Zatímco Nabukadnesar odpočíval na lůžku, myslel na budoucnost svého království. V tom snu spatřil uprostřed země vysoký strom, jehož vrchol dosahoval nebes. Měl krásné listí a ovoce na něm hojně rostlo. Tu Nabukadnesar spatřil svatého posla sestupujícího z nebes, který nařídil porazit ten strom, zbavit ho větví a rozházet jeho ovoce. Kmen stromu měl zůstat na zemi, čerpat nebeskou rosou, měl se také dělit o pastvu se zvířaty. Daniel vyložil, že tím stromem je sám Nabukadnesar, panovník hrdý na své království. Poražení stromu a osekání větví mělo představovat Nabukadnesarovo vyhnání od lidí a sedm let života mezi zvířaty. Daniel praví: „*Tak strávíš sedm období, než poznáš, že nad lidským královstvím vládne Nejvyšší, a komu chce, je udílí. [...] Království znovu dostaneš, až uznáš vládu Nebes.*“¹⁵² Tento příběh je paralelou ke skácení cedru, Enkiduovo pobytu s

¹⁵⁰ I, 129-139; srv. II, 1-5. In: *Epos o Gilgamešovi*, s. 91.

¹⁵¹ I, 171-185. In: *Epos o Gilgamešovi*, s. 93-94.

¹⁵² Da 4, 1-23.

divokou zvěří a „*Gilgamešovo hledání věčného života*.“¹⁵³ Ze srovnání babylónské verze eposu o Gilgamešovi a knihy Daniel nám vzejde větší množství podobností. Těchto podobností si všiml finský badatel, asyriolog Simo Kaarlo Antero Parpola (nar. 1943) a věnoval jim pozornost na mezinárodní asyriologické konferenci r. 1996. Tvrdí, že sumerské označení hrdiny Bilgames znamená v překladu výhonek stromu *mésu*.¹⁵⁴ V obou textech se objevuje zlatá socha,¹⁵⁵ v obou textech je význam snu odhalován druhé osobě, viz Daniel a Utnapištim¹⁵⁶ a mnoho dalšího.

Vraťme se nyní k biblickému vývoji vztahu člověka ke zvířatům po vyhnání Adama a Evy z ráje. Dostáváme se k naraci o soudu nad porušeným stvořením, jinak řečeno, k příběhu o velké potopě. Lidstvo na zemi bylo zkažené. Andělé se zhmotňovali a brali si dcery lidské. Všude panovalo násilí. Proto se rozhodl Hospodin Bůh vyhladit lidské pokolení. Jediný Noach, muž spravedlivý a bezúhonný, našel u Boha milost. Chodil se svou ženou, se syny Šémem, Chámem a Jéfetem. Věřil Božímu slovu a postavil archu. Do ní později vešel společně se svou rodinou a zvířaty:

„A hle, já uvedu potopu, vody na zemi, abych zpod nebe vyhladil všechno tělo, v němž je duch života. Všechno, co je na zemi, hyne. S tebou však učiním smlouvu. Vejdeš do archy ty i tvoji synové a tvá žena i ženy tvých synů s tebou. A ze všeho, co je živé, ze všeho těla uvedeš vždy po dvou do archy, aby s tebou zůstali na živu, samec a samice to budou. Z ptactva rozmanitého druhu a z dobytka rozmanitého druhu a ze všech zeměplazů rozmanitého druhu vždy po dvou vejdou k tobě, aby zůstali na živu. A ty si vezmi všemožnou potravu, kterou bys jedl, nashromáždil si ji a bude tobě i jim k jídlu. Noe udělal všechno přesně tak, jak mu Bůh přikázal.“¹⁵⁷

Všimněme si, že potopa měla vyhladit všechny živočišné druhy. Pouze ten, kdo uposlechl příkazu Hospodina Boha, byl příjemcem nové smlouvy. Obdobně jako Noach bylo i živočišstvo před Bohem omilostněno, neboť se od počátku věků přidružovalo k lidskému pokolení. Bohovi šlo o jejich společnou záchranu, byť jí předcházelo velké úsilí Noacha, pro něhož Bohem stanovený úkol nebyl vůbec jednoduchý. Můžeme tak

¹⁵³ *Epos o Gilgamešovi*, s. 78.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 78.

¹⁵⁵ Da 3, 1-7; srv. VII, 64 a násl. In: *Epos o Gilgamešovi*, s. 133-145.

¹⁵⁶ Da 2, 19; srv. XI, 21-22. In: *Epos o Gilgamešovi*, s. 166-177.

¹⁵⁷ Gn 6, 17-22.

usoudit, že Noach přijal zodpovědnost za zvířecí druhy.¹⁵⁸ Po vyjití z archy uzavřeli Noach a Bůh novou smlouvu, jež omezovala násilí páchané na zvířatech. Božím záměrem bylo nastolit harmonické vztahy mezi lidmi a zvířaty tak, aby se člověk stal živočišné říši dobrým pastýřem.¹⁵⁹ Člověku – dobrému pastýři bylo dáno uctivě zacházet s hospodářskými zvířaty, jež se od té doby těšila zvláštní právní ochraně. Byla vydána do lidských rukou nikoli proto, aby se stala předmětem utlačování a zotročování, ale proto, aby se o ně člověk postaral a měl za ně odpovědnost stejně jako ji měl Noach.¹⁶⁰ Biblický text se nevyjadřuje o absolutní nadvládě lidu nad zvířaty, ani o ní nemůže být řeč, protože zvířata uznávají jen Boží svrchovanost. Jedině Hospodin Bůh je pánem nad vším živým.¹⁶¹

Vstup zvířat do archy lze vykládat i jinak. Je samozřejmé, že se zvířata do jisté míry podílela na potřebě lidské výživy. Jejich konzumace byla však omezena v souvislosti s obětí. Zvíře nehodné oběti nebylo k potřebám člověka. Proč měl Noach do archy brát i nečistá zvířata, částečně souvisí jednak s dvěma velice významnými kategoriemi čistoty a nečistoty,¹⁶² částečně také pak s obětí. Těmito kategoriím se budeme věnovat v následujících kapitolách. V Hebrejské bibli se s obětí seznamujeme na prvním místě v příběhu Kaina a Ábela. Obětní řády a průběh obětí v knize Leviticus předchází očišťovací řády, čistí a nečistí živočichové. Proto budeme řadit kapitoly dle biblické struktury: 1) Oběti, 2) Čistá a nečistá zvířata.

4.2 Obětování zvířat

Zopakujme otázku, proč měl Noach do archy brát i nečistá zvířata? Zvířata nečistá, nehodná oběti, byla odvedena do archy v omezeném počtu proto, že patřila do skupiny živých. V Božím zájmu bylo uchovat je živé. „*Další život lidí vskutku ukázal, jak právě vzácnost těchto zvířat vedla lidi k všelijakým představám o jejich magických vlastnostech a vedla i k jejich obětování modlám.*“¹⁶³ I Noach Hospodinovi obětoval

¹⁵⁸ ŽÁK, Vladislav A. *Na počátku: výklad knihy Genesis*, s. 91.

¹⁵⁹ PURY, Albert. *Člověk a zvíře – stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*, s. 91.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 104.

¹⁶¹ Jb 39, 5-8.

¹⁶² ŽÁK, Vladislav A. *Na počátku: výklad knihy Genesis*, s. 100.

¹⁶³ Tamtéž, s. 94.

zvířata: „vybudoval Hospodinu oltář a vzal ze všech čistých zvířat i ze všeho čistého ptactva a zapálil na tom oltáři oběť zápalanou.“¹⁶⁴ Jak Písmo svaté ukazuje, oběť byla pro Izraelity podstatnou částí kultu. „Ze strany člověka je výrazem touhy po setkání s Bohem; ze strany Boží je obětními obřady symbolicky dosvědčováno, že spolu s obětí je přijat i obětující. Hříchem rozbité společenství mezi Bohem a člověkem je tak opět obnovováno a udržováno. Oběť tedy v posledku představuje Boží cestu za člověkem k obecenství s ním a ke smíření.“¹⁶⁵

Přinášení obětí sahá až ke starověku. V polyteismu často představovalo snahu ospravedlnit se před Bohem. Prostý člověk projevoval přízeň Bohu a poukazoval na jeho významnost. Forma oběti ve starověkém Izraeli byla odrazem kenaanského kultu, nezahrnovala však prvky orgiastické a násilné, při nichž docházelo k obětování lidského těla. V Bibli se píše: „až Hospodin, tvůj Bůh, před tebou vyplení pronárody, které si jdeš podrobit, a až si je podrobíš a usadíš se v jejich zemi, dej si pozor, abys neuvízl v léčce, která po nich zbude, až budou před tebou už vyhlazeny: abys nevyhledával jejich bohy a neřekl: „Jak sloužily tyto pronárody svým bohům, tak to budu dělat i já!“ Něco takového nesmíš udělat pro Hospodina, svého Boha, neboť všechno, co ony činily pro své bohy, Hospodin nenávidí jako ohavnost; vždyť ony pro své bohy spalují dokonce své syny a dcery.“¹⁶⁶ Někdo může namítat, že Hospodin Bůh zakazuje činit oběti lidské, přesto ji v jedné z biblických pasáží přikazuje – u Abrahama.

Abraham měl jediného syna, v němž se začalo uskutečňovat Boží zaslíbení nesmírného rozmnožení rodu patriarchy. Izák ztělesňoval víru. Přesto Hospodin Bůh povolal Abrahama a přikázal mu, aby jej v zemi Mórija na jedné z hor obrátil v oběť zápalnou.¹⁶⁷ Jak je známo, příkaz Boží byl jen zkouškou pro Abrahama, jenž je prezentován jako patriarcha s bezmeznou oddaností v Boha. Abraham ve svém činu oběti byl poslem Boha zastaven. A zvolal: „Abrahame, Abrahame! [...] Nevztahuj na chlapce ruku, nic mu nedělej! Právě teď jsem poznal, že jsi bohobojný, neboť jsi mi neodepřel svého jediného syna. [...] protože jsi to učinil a neodepřel jsi mi svého jediného syna, jistotně ti požehnám a tvé potomstvo jistotně rozmnožím jak o nebeské

¹⁶⁴ Gn 8, 20.

¹⁶⁵ BÍČ, Miloš aj. *Výklady ke Starému zákonu I – Zákon (Gn-Dt)*, s. 333.

¹⁶⁶ Dt 12, 29-31.

¹⁶⁷ Gn 22, 1-24.

*hvězdy a jako písek na mořském břehu.*¹⁶⁸ Abraham obrátil v oběť zápalnou berana, jenž se nohou zasekl v nedalekém houští. Levenson poznamenává, že druhé zvolání Božího posla je interpretačním dodatkem k prvnímu Božímu zvolání o Abrahamovo hrdinské poslušnosti. Abraham svázal Izáka jako oběť, aniž by očekával, že bude odměněn. Přesto mu nakonec Bůh potvrdil oddanost požehnáním pro jeho potomstvo. Z toho vyplývá, že Bůh nežádal lidskou oběť. K přiblížení se Bohu, nebo lépe řečeno, k odčinění hříchů, stačila oběť zvířecí. Obětování zdravého kusu z bravu znázorňovalo poslušnost Božímu přikázání. Dle příkladu Abrahama oběť přinášela Boží odpuštění.¹⁶⁹

Zvířecím obětem se z velké části věnují *obětní předpisy* v knize Leviticus. Leviticus navazuje na druhou polovinu knihy Exodus, kde je vysvobozený židovský národ prezentován jako jiný lid,¹⁷⁰ toliko odlišný od ostatních pohanských skupin. Izraelité se odlišovali především kultickou praxí, jejímž naplňováním se zcela podřídili Božímu řádu. „*Není možné mluvit o lásce k Bohu, když náš život není naplněn láskou k bližnímu. Z tohoto hlediska je nutno rozumět i předpisům o obětech, očišťování, službě.*“¹⁷¹ Není proto divu, že obětnímu řádu je věnovaná podstatná část knihy Leviticus, jak už bylo zmíněno. Oběť hrála důležitou roli v bohoslužbách doby starozákonní. Je nutno konstatovat, že význam oběti byl kněžím i laikům velice dobře znám. Sepsání řádu odráželo potřebu Izraelitů zvěčnit postup obětí jako připomínku. Samotné obětování zvířat se stalo předmětem smlouvy mezi izraelským lidem a Bohem a je spojeno s obětí v trojím ohledu. Za prvé je oběť *darem* obětníka. Za druhé řada obětí zahrnuje představu *obecenstevní*, jež je přítomna ve vztahu smluvních partnerů. Za třetí oběť upravuje vztahy smluvních partnerů tak, aby je vyléčila a utužila.¹⁷²

Signifikantní biblické oběti lze rozdělit do pěti kategorií dle důvodu: řád oběti zápalné (Lv 1), řád oběti přídavné (Lv 2), řád hodu oběti pokojné (Lv 3), řád oběti za hřích (Lv 4), oběti za různá provinění, za vinu (Lv 5 a 7).

¹⁶⁸ Gn 22, 11-17.

¹⁶⁹ WEDDLE, David. *Sacrifice in Judaism, Christianity, and Islam*, s. 48-49.

¹⁷⁰ Jinakost izraelského lidu vycházela z formy oběti. Jak již bylo zmíněno, ostatní pronárody obětovaly své syny i dcery z poslušnosti k bohům. Kdežto Izraelité se od takové formy kultu odvraceli a tím se odlišovali od původních kenaánských kmenů.

¹⁷¹ Kniha Leviticus

¹⁷² DILLARD, Raymond B. *Úvod do Starého zákona*, s. 68.

1) Oběť zápalná je odvozena od slovesa „vystupovat“. Znamená tedy vystupování k Bohu.¹⁷³ Zvíře se vybíralo ze stáda skotu, nebo z bravu, přičemž určující bylo zdraví a bezvadnost kusu. Býček se přivedl před svatostánek a položila se mu ruka na hlavu. Následně ho zabil ten, kdo jej přivedl před stan setkávání. Kněží pak vzali jeho krev v oběť, kterou pokropili oltář uvnitř stanu. Jeho vnitřnosti a hnáty se obrátily v obětní dým. Pokud byla zápalnou obětí holubice, natrhla se jí hlava a obrátila se v obětní dým. Kněz nechal její kreví pokapat oltář a pak jí natrhl křídla, která se obrátila v dým.¹⁷⁴ Vkládání rukou na zdravou oběť skotu, bravu či ptactva nebylo pouhým mechanickým úkonem, nýbrž obnovením vztahu člověka a Boha. „*Oběť je darem toho, kdo na ni vkládá ruce a kdo ji nabízí na usmířenou místo sebe a očekává, že mu tedy bude patřit i užitek z oběti.*“¹⁷⁵ Oběť pokryla hříchy dárce, člověka, který mohl dojít odpuštění. Nikoli však, že by hříšný člověk obětním obřadem Boha nutil odpouštět, ale pouze se mu zalíbit. Účelem bylo dojít ke smíření jednotlivce s Bohem od dob prvotního hříchu Adama a Evy.

2) Oběť přídavná byla charakteristická tím, že se obětovala potravina zpravidla zpracovaná: nekvašený chléb, bochánky, mouka, jež se polévala olejem, mouka zadělaná olejem a nekvašená, různé oplatky bez přídavného kvasu. Pro oběť přídavnou bylo kritériem, aby nebyla připravována kvašením. Nesměl se taktéž přinášet med. Nic z toho nesmělo přijít v obětní dým, v libou vůni pro Hospodina. Naopak, co neobsahovalo kvas, mohlo být vyňato z běžného užívání člověka jakožto dar určený Bohu. Kněz z celého daru obětoval pouze hrst a zbytek připadl Áronovcům coby „*velesvatý podíl z ohnivých obětí.*“¹⁷⁶

3) Řád hodů oběti pokojné se týkal zvířat, u nichž se dbalo na čistotu i bezvadnost. Kus musel být bez vady, aby dosáhl zalíbení. Písmo svaté upozorňuje, že lid izraelský nesmí Hospodinu Bohu přinést nic slepého, polámaného, zmrzačeného, vředovitého, se svrabem či lišejem. „*Býka nebo jehně s příliš dlouhými nebo zakrslými údy můžeš dát jako dobrovolný dar, ale při slibu nenajdou zalíbení. Zvíře s varlaty rozmáčkнутými, roztlučenými, odříznutými nebo pořezanými nepřinesete Hospodinu. To*

¹⁷³ BIČ, Miloš aj. *Výklady ke Starému zákonu I – Zákon (Gn-Dt)*, s. 333-334.

¹⁷⁴ Lv 1, 1-17.

¹⁷⁵ BIČ, Miloš aj. *Výklady ke Starému zákonu I – Zákon (Gn-Dt)*, s. 334.

¹⁷⁶ Lv 2, 10.

ve své zemi dělat nebudete.“¹⁷⁷ Jednalo se o kusy prvorozené, které nikdy neneslo jho, nikdy se nestříhaly a byly vyděleny za svaté oběti.¹⁷⁸

4) Obětí za hřích (jako u ostatních obětí, vyjma oběti přídatné) byl bezvadný býk. Býka obětoval kněz, jenž zhřešil. Zhřešil-li předák, musel obětovat kozla, samce bez vad. Jestliže zhřešil někdo z lidu, měl obětovat kozu, samici bez vady, nebo jehně, samici bez vady. Oběti za hřích mohly být přinášeny jedincem nebo skupinou.¹⁷⁹

5) Oběti za různá provinění se od hříchu zásadně liší. Hřích byl úmyslným vykonáním něčeho, co je Bohem striktně zakázané. Kdežto různá provinění národa či jednotlivce souvisela s činem, jenž byl vykonán neúmyslně. Bible shrnuje pravidla při obětování za různé, i nevědomky spáchané přestupky a za zpronevěru svatých věcí Hospodinových a majetku bližního. Kdo znevažoval oběti a obětoval se vši povrchností a lhostejností, byl „vyhlazen“ - exkomunikován ze společnosti. Oběť za provinění byla Izraelitou přivedena, dotknul-li se zdechliny nečistého zvířete, divokého nečistého zvířete, lidské nečistoty, nebo taktéž přísahal-li neuvážlivě, nebo neúmyslně prohřešil proti svatým věcem Hospodinovým. Darovat mohl berana. Pokud ho ovšem neměl, mohl přinést dvě hrdličky a dvě holubice. Pokud ani je neměl, mohl dát éfu¹⁸⁰ bílé mouky, z těchto darů se pak obětovalo.¹⁸¹

Aspekt oběti se do jisté míry opírá o koncept konzumace smluvního masa. Bohu je určena určitá část masa oběti, jenž je zároveň podmnožinou potravinového komplexu. Což znamená, že obětníkovi je též ponechána určitá část masa oběti určená ke konzumaci. Vysvětlení je takové, že Bůh vzal pro sebe část oběti a část ponechal obětníkovi, jež znovu obdaroval. Tím obětníkem může být prostředník mezi Bohem a člověkem, tj. kněží, nebo pouze člověk, dárce.¹⁸² Svědectví o obecnostevní oběti člověka, dárce, je uvedeno v první knize Samuelově 1, 3-5 „*Ten muž putoval rok co rok ze svého města, aby se klaněl Hospodinu zástupů a obětoval mu v Šílu. Tam byli Hospodinovými kněžími dva synové Élího, Chofní a Pinchas. Když nastal den, kdy Elkána obětoval, dával své ženě Penině i všem jejím synům a dcerám díly z oběti;*

¹⁷⁷ Lv 22, 21-25.

¹⁷⁸ Zvíře, které nebylo určeno k práci, nošení břemen a tažení nákladu na poli. Srv. Gn 15,19; Dt 21,3-4.

¹⁷⁹ Lv 4, 1-35.

¹⁸⁰ 1 éfa = 36 l.

¹⁸¹ Lv 5, 1-26; Lv 6, 1-23; Lv 7, 1-38.

¹⁸² KUNIN, Seth D. *Ritual: Diet, Purity, and Sacrifice*, s. 394-395.

Chaně pak dával dvojnásobný díl, protože Chanu miloval.“ Obětními hody byla utvrzována smlouva mezi Bohem a člověkem. Bůh představoval Otce, jemuž se obětovalo. Stejně tak otec, představitel rodiny, jmenovitě Elkána, byl ten, kdo porazil dobytče a rozdělil jeho maso mezi ostatní strážníky. Izraelité obětním obřadem opětovně vstupovali do společenství s Bohem. Nesměli však vstupovat do společenství s pronárody.¹⁸³

4.3 Čistota a nečistota zvířat

V kapitole postavení zvířat v knize Genesis jsme si připomněli, že čistota a nečistota se váže k příběhu o potopě. Během prudkých srážek byla pro Noacha a jeho rodinu jediným zdrojem potravy čistá zvířata určena Hospodinem. A tak se dozvídáme, že Noach byla první biblická postava spjatá s oběma kategoriemi čistoty i nečistoty. Vnitřní kontinuita Bible pokračuje očišťovacím řádem, jenž vzbuzuje otázky: jaká zvířata jsou nečistá a jaká spadají do skupiny čistých zvířat? Proč je velbloud nečistý, ale ovce nebo býček jsou označováni za čistá zvířata? Pro další argumentaci je nutno ohlédnout se na text knihy Leviticus a následně Deuteronomi, neboť nás právě ony seznamují se zvířaty opovrženými a zvířaty spojovanými se svátostí.¹⁸⁴

„Ze všech zvířat na zemi smíte jíst tyto živočichy: Všechno, co má rozdělená kopyta tak, že jsou kopyta rozpolcená úplně, přežvýkavce mezi zvířaty, ty smíte jíst. Ale z přežvýkavců a z těch, kdo mají rozdělená kopyta, nesmíte jíst velblouda [...], damana [...], zajíce [...], vepře [...]. Jejich maso nesmíte jíst, jejich zdechliny se nedotknete; budou pro vás nečistí.“¹⁸⁵

„Ze všeho, co je ve vodě, smíte jíst toto: Všechno ve vodách, v mořích a potocích, co má ploutve a šupiny, smíte jíst. Z veškeré vodní havěti v mořích a potocích [...] budou pro vás hodné opovržení co nemá ploutve ani šupiny.“¹⁸⁶

¹⁸³ BIČ, Miloš. *Ze světa Starého zákona II.*, s. 394-395.

¹⁸⁴ DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*, s. 80.

¹⁸⁵ Lv 11,1-8.

¹⁸⁶ Lv 11,9-12.

„Z létajících živočichů budete mít v opovržení tyto: [...] luňáka a různé druhy jestřábů, všechny druhy havranů, pštrosa, sovu, racka a různé druhy sokolů, kulicha, kormorána a výra, sovu pálenou, pelikána a mrchožrouta, čápa a různé druhy volavek, dudka a netopýra. Všechna létající havěť chodící po čtyřech bude pro vás hodna opovržení.“¹⁸⁷

„Jen to smíte jíst z veškeré létající havěti chodící po čtyřech, co má skákavé nohy, jimiž skáče po zemi. [...] Smíte jíst: různé druhy kobylek, jako arbe, soleám, chargól a chágáb. Ale ostatní létající čtyřnohá havěť bude pro vás hodna opovržení.“¹⁸⁸

„Každé zvíře, které má rozdělená kopyta, ale ne rozpolcená úplně, a které nepřezvykuje, bude pro vás nečisté [...]. Také všechno ze čtyřnohých živočichů, co chodí po tlapách, bude pro vás nečisté. Každý, kdo se dotkne jejich zdechliny, bude nečistý až do večera. Kdo by nesl jejich zdechlinu, vypere si šaty a bude nečistý až do večera. To všechno je pro vás nečisté.“¹⁸⁹

„Dále pro vás bude nečisté z havěti hemžící se po zemi: krysa, myš, různé druhy ještěrek, gekoni, scinkové a chameleón. Ti jsou pro vás nečistí z veškeré havěti; každý, kdo se jich dotkne, když pojdu, bude nečistý až do večera.“¹⁹⁰ Stejně tak se stane nečisté vše, na co padne něco z těchto zvířat. Znečištěny mohou být věci dřevěné, hlína, voda, do které zvíře padne, pec, ve které se nachází zdechlina zvířete. „Cokoli přijde do styku s těmi zdechlinami, bude nečisté. Když však něco z těch zdechlin padne na semeno, určené k setí, to zůstane čisté. Ale když bude na semeno nalita voda a padne na ně něco z těch zdechlin, bude pro vás nečisté.“¹⁹¹

„Nesníš nic ohavného. Smíte jíst tato zvířata: býka, ovci a kozu, jelena, gazelu, daňka, kozorožce, antilopu díšona, tura stepního a divokou kozu [...]. Z přežvýkavců, z těch, co mají kopyta rozdělená rozpolcením, nesmíte však jíst velblouda, zajíce a damana [...], ani vepře [...]. Nesmíte jíst žádnou zdechlinu. Buď ji dáš bezdomovci, který žije v tvých branách, aby ji jedl, nebo ji prodáš cizinci. Vždyť jsi svatý lid Hospodina, svého Boha.“¹⁹²

¹⁸⁷ Lv 11, 13-20.

¹⁸⁸ Lv 11, 21-24

¹⁸⁹ Lv 11, 26-28.

¹⁹⁰ Lv 11, 29-31.

¹⁹¹ Lv 11, 36-38.

¹⁹² Dt 14, 1-21.

Leviticus i Deuteronomium určují čistotu a nečistotu podle fyziologických znaků suchozemských a vodních živočichů. U ptactva a všeho létavého princip dělení není zaznamenán. Přeci jen existují hypotézy, jež vysvětlují jejich kategorii a dointerpretovávají biblický text. Douglasová uvádí stanovisko Maimonida, středověkého lékaře, jež se vyjadřoval, že „*dietní předpisy byly postaveny na rozumném fyziologickém základě.*“¹⁹³ Někdo může namítat, že dietní předpisy nejsou symbolické, nýbrž etické a disciplinární. Etický záměr symbolů zastával například Epstein. Psal, že zákony stanovené v Bibli mají společnou svátost, výchovný záměr i cíle. „*Skutečným záměrem zákona je naučit Izraelity sebekontroly jako prvním nezbytnému kroku k získání svatosti.*“¹⁹⁴ Douglasová se domnívá, že skupina zastánců etického či disciplinárního výkladu symbolů neutváří skutečné interpretace. „*Vzhledem k tomu, že zcela popírají význam a smysl pravidel a nařízení. Tyto interpretace tedy jen vyjadřují bezradnost erudovaným způsobem.*“¹⁹⁵ Co je však smyslem nařízení pocházející od Boha? Kritici soudí, že „*kapitola 11 a 15 jsou z celé Bible nejméně přitažlivé, protože moderní čtenář zde nalézá mnoho věcí, které postrádají smysl a jsou mu odporné.*“¹⁹⁶ Hlavní opodstatnění této argumentace vyvěrá z přesvědčení, že zmíněné řády nejsou pevné, byť se knihám Leviticus a Deuteronomium připisuje kněžské autorství, jež cílilo na řád. Nelze však všechny předpisy označovat za nahodilá. Tvrdit, že jednou izraelský národ dělí určitou skupinu dle fyziologických znaků, podruhé dle stravy, je nesmyslné. Douglasová uvádí: „*At' už jsou historické důvody pro přejímání cizích elementů do židovství jakékoli [...], v uspořádání v jejich kultuře existovala určitá přednastavená kompatibilita mezi konkrétní ohavností a obecnými principy, na kterých je jejich svět vytvořen.*“¹⁹⁷

Obecné principy, o nichž hovoříme, se dotýkaly i řádu čistoty. V biblickém textu se píše o požehnání a ohavnosti. Vše, čemu je udělena svátost, je v řádu Božího stvoření požehnáno. Naopak vše, co svátost nebo požehnání nemá, je nebezpečné a ohavné. Židé byli vedeni k dobrému způsobu života. Měli být poslušni, neboť jedině tak jim bylo zaslíbeno požehnání a spása. Kdo nebyl poslušný a neplnil podmínky života Bohem stanovené, tomu bylo ohlášeno prokletí a zavržení: „*Jestliže budeš opravdově*

¹⁹³ DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*, s. 80.

¹⁹⁴ Epstein 1959, s. 24. In: DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*, s. 83.

¹⁹⁵ DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*, s. 85.

¹⁹⁶ Mickelm 1953. In: DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*, s. 85.

¹⁹⁷ DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*, s. 89.

poslouchat Hospodina, svého Boha, a bedlivě dodržovat všechny jeho příkazy, které ti dnes udílím, vyvýší tě Hospodin, tvůj Bůh, nad všechny pronárody země [...] Hospodin přikáže, aby s tebou bylo požehnání ve tvých sýpkách a na všem, k čemu přiložíš ruku. Hospodin, tvůj Bůh, ti bude žehnat v zemi, kterou ti dává [...] Hospodin ti dá nadbytek dobrého.“¹⁹⁸

„Jestliže však nebudeš Hospodina, svého Boha poslouchat a nebudeš bedlivě dodržovat všechny jeho příkaz a nařízení, která ti dnes udílím [...] Hospodin na tebe pošle prokletí, zděšení a zmar ve všem, k čemu přiložíš ruku a co budeš dělat, dokud nebudeš zahlazen. Zanikneš rychle pro své zlé jednání, protože jsi mě opustil. Hospodin způsobí, že se tě bude držet mor, dokud s tebou neskončuje v zemi, kterou přicházíš obsadit.“¹⁹⁹ Následný výčet dalších ohavností a krutostí, jimiž Bůh hrozí neposlušným, by měl nasměrovat židovský lid na správnou cestu. Moderní čtenář velice dobře chápe, že dodržování očišťovacího řádu a obecných principů přinášelo Židům prosperitu. V opačném případě se vystavovali vážnému nebezpečí.

Ambivalence zvířat čistých a nečistých se mimo jiné projevovala i v jiných oblastech. Kněží, již se dotkli nečistého zvířete před vstupem do chrámu, museli se očistit. Nečistá zvířata zpravidla ztělesňovala divoká zvířata. Ta nedošla božímu požehnání a nebyla dobrým pastýřem lovena pro obživu. *„Bylo by tedy asi mylné se domnívat, že Izraelité toužili po zakázaném masu a považovali omezení za otravná. Driver má nejspíš pravdu, když chápe pravidla jako a posteriori generalizaci jejich zvyků. Spárkatí přežvykující kopytníci jsou vzorem jídla, jaké má jíst pastevec. Pokud už mají jíst divokou zvěř, měl by jíst takovou, která sdílí tyto charakteristické znaky a je tedy stejného druhu [...]. Domnívám se, že původně jediným důvodem, proč se prase považovalo za nečisté, byla skutečnost, že stejně jako divoké prase nespadá do třídy antilop a je na tom tedy stejně jako velbloud a daman skalní, přesně tak, jak je to uvedeno v Knize.“²⁰⁰* Povšimněme si, že Douglasová klade značný důraz na třídu, jinými slovy řečeno, druh zvířat. Obecně vzato se domestikovaná zvířata, jež byla užívána v zemědělství, stala typická, potažmo vhodná pro konzumaci. U obětních a jídelních zvířat se dbalo na jejich zdraví i zařazení do správného druhu. Monoteistické

¹⁹⁸ Dt 28, 1-11.

¹⁹⁹ Dt 28, 15-21.

²⁰⁰ DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*, s. 94-95.

náboženství se stranilo obětování a konzumace zvířat, jež byly určeny modlám jiných národů.²⁰¹

Ze zkoumané problematiky vyplynulo, že židovský lid se musel držet rozdělení čistoty a nečistoty: 1) pro potřeby obětní praxe, 2) s ohledem na splnění kritérií v rámci prospěšnosti obou kategorií pro národ jako takový. V prvním případě hovoříme o čistotě a nečistotě jako o záležitostech náboženských. V druhém případě hovoříme o kritériu, jehož konečným záměrem je chránit lid před nebezpečenstvím a ohavnostmi. K oběma bodům se blíže vyjadřuje Daniel Berchie ve své studii „*Caring for Unclean Animals in Ancient Israel: An Ecological Perspective*“: „biblicky řečeno je lidským bytostem a většině zvířat čistota vlastní, ostatní objekty jsou za čisté označeny [...]. To znamená, že bytosti, jíž je vlastní čistota, se může kulticky znečistit. Tato nečistota může být odstraněna pouze pomocí kultického očištění, jenž je zakotveno v očišťovacím řádu“.²⁰² Bytosti čisté se po kontaktu s nečistotou, ať už je jakéhokoli původu, znečistí. Tato nečistota má povahu kultickou, neboť, jak je patrné, Bible odlišuje letmý dotyk od trvalého dotyku. Za trvalý dotyk bylo pokládáno nošení mrtvého zvířete. Člověku, jenž se stal nečistým nesením zdechliny, byl zakázán styk s Bohem. Miloš Bič přibližuje téma nečistoty všech zdechlin: „Člověk, který se dotkl zdechliny, se dostal do sféry démonů. Smrt byla podle okolností pokládána za projev a vítězství zlého ducha, temných sil, které se tajemným způsobem usazují v mrtvole. Zřetelně se tím také odlišuje smrt zvířete zabitím či porážkou.“²⁰³ Pokud přijmeme takové stanovisko, můžeme říci, že Berchie termínem „*kultické nečistoty*“ v podstatě označuje nečistotu, jež je získávána pomocí tajemných sil usazujících se v mrtvolách. Ty jsou na základě těchto sil pokládány za nečisté ve smyslu, v jakém jej uvádí kniha Leviticus, 11. kap.

Berchie se však vyjadřuje k dalšímu typu nečistoty. Tento typ nečistoty nazývá „*nekultickou nečistotou*“. Svým významem je nekultická nečistota synonymem pro nečistotu, o níž hovoří Douglasová, tedy nečistotu odvozenou od kritérií. Záměrem dělení této čistoty a nečistoty je chránit lid před nebezpečenstvím a ohavnostmi. Berchie dále píše: „*Jedná se o druh nečistoty, jenž nelze získat a jenž je vlastní zvířatům již od narození. Leviticus 11, 2-23 celou věc objasňuje tak, že tato zvířata nezískala nečistotu*

²⁰¹ KOMÁREK, Stanislav. *Ochlupení bližní. Zvířata v kulturních kontextech*, s. 110.

²⁰² BERTCHIE, Daniel. *Caring for Unclean Animals in Ancient Israel: An Ecological Perspective*, s. 71.

²⁰³ BIČ, Miloš. *Výklady ke Starému zákonu I – Zákon (Gn-Dt)*, s. 360-361.

na základě styku se zdechlinami, nebo se jí nekontaminovala jiným způsobem, ale mají ji proto, že nesplňují kvalitativní²⁰⁴ rozlišení Bohem určené.“²⁰⁵ Zvíře nečisté dle kritérií se nesmí požívat, z čehož vyplývá, že jedním z hlavních témat nekultické nečistoty jsou dietní zákony. Pro naše účely budeme dále užívat již pouze „kultickou nečistotu“ a „nekultickou nečistotu“.

Již jsme přiblížili význam i postavení zvířat kulticky nečistých, o nichž se z velké části vyjadřuje Bible. Řekli jsme, že kulticky nečistá zvířata nebyla hodna oběti a konzumace. Vzniká však otázka, jak starověcí Izraelité přistupovali k nekulticky nečistým zvířatům? Odpovědí je, že zachovávali respekt k Božímu dílu. Nečistá zvířata byla součástí Božího stvoření a velice často se užívala k praktickým účelům. Kulticky nečistého zvířete se mohl Izraelita dotýkat, dokud nepodlehlo smrti. Bible udává příklady nekulticky nečistých zvířat, o něž se člověk staral. Např. v příběhu Abramova sestupování do Egypta, ve kterém se píše: „Když Abram vešel do Egypta, spatřili Egypťané tu ženu, jak velice je krásná. Spatřila ji také faraónova knížata a vychválila ji faraónovi. Byla proto vzata do domu faraóna a ten kvůli ní prokázal Abramovi mnoho dobrého, takže měl brav a skot a osly i otroky a otrokyně i oslice a velbloudy.“²⁰⁶

V celé věci je nutno poznamenat, že studie Mary Douglasové neopomíjí kulturně-historickou konstrukci čistoty a nečistoty. Opomíjí však, že suchozemští a létavci, jenž spadali do skupiny mrchožravých, rybožravých a masožravých, byla skupina zvířat jednotně považovaná za nečistá. „Douglasová má jistě pravdu v tom, že do kategorie zakázaných patří i druhy nějak atypické, podivné a okrajové, jako velbloud či daman v rámci savců či podivní „ptáci“ netopýr a pštros, ale výše uvedené kritérium má své výrazné opodstatnění. Aspekt býložravosti je ostatně patrný i u jediného povoleného hmyzu, několika druhů sarančí.“²⁰⁷

Je nutno zohlednit, že existují další interpretace, které odpovídají na původ dělení čistoty a nečistoty. Dle Bartona, který se vyjadřuje k dané problematice, lze čistotu a nečistotu chápat dvojím způsobem. První způsob předpokládá, že pisatel starozákonních textů objevil nejvhodnější způsob, jakým zvířata kategorizovat, tudíž ho

²⁰⁴ Rozumějme fyziologické, principiální.

²⁰⁵ BERCHIE, Daniel. *Caring for Unclean Animals in Ancient Israel: An Ecological Perspective*, s. 71.

²⁰⁶ Gn 12, 14-16.

²⁰⁷ KOMÁREK, Stanislav. *Ochlupení bližní. Zvířata v kulturních kontextech*, s. 111.

uplatnil. Druhý způsob polemizuje s myšlenkou, že samotný princip dělení je iracionální a pisatel ho převzal, neboť se jednalo o fenomén v jeho době zcela běžný. Barton dále upozorňuje na celou řadu jiných hypotéz, kterých je mnoho. Některé z nich jsou překonané, přesto zajímavé. „Skutečným důvodem, proč se některá zvířata pokládala za nečistá, bylo, že je jako obětní zvířata používaly sousední národy, a proto byla pro Izraelce tabu. Jiná hypotéza říká, že lidé v Izraeli přišli na to, jak nebezpečné je jíst prasata nebo koryše v horkém podnebí a posvětili si to tím, že vymysleli kategorii „nečistých“ zvířat.“²⁰⁸ Důvod, po kterém se ptáme, je zkrátka interpretovatelný v mnoha rovinách. Nejen v rovině biblické, ale i v rovině hygienické, antropologické aj.

S velice zajímavou myšlenkou přišel W. Robertson Smith, jenž byl toho názoru, že čistá a nečistá zvířata byla rozdělována na základě pozůstatků totemismu. Smith se inspiroval konceptem Bernharda Stada a vypracoval studii s názvem "*Animal Worship and Animal Tribes among the Ancient Arabs and in the Old Testament*". V ní je uvedeno, že čistá zvířata byla zakázána proto, že se jednalo o totemy primitivních klanů Izraele.²⁰⁹ Každý totem byl posvátný svým charakterem. Zvíře, jež členové totemické skupiny pokládali za svůj totem, se nesmělo objevovat v běžném jídelníčku, ani ho nikdo z klanu nesměl zabít. Tento zákaz vyvěral z bázně před démonickými silami. Tabu se na vyšším stupni vývoje přetavilo v tradice, zvyky i zákony.²¹⁰ Jedinou výjimkou byly rituální obřady. Při tomto významném společném okamžiku se totemové zvíře konzumovalo, neboť se věřilo, že konzument získá jeho sílu i specifické vlastnosti. Teorie Smitha o totemickém původu se potýkala s kritikou, v níž byla označena za problematickou, neboť se ve Hebrejské bibli nenašlo dostatek důkazů.²¹¹

Další zajímavá interpretace je zdravotně-hygienická. Figurují zde jména Rolanda E. Clementa, Williama F. Albrighta, Rolanda K. Harrisona. Kašrut je jimi mnohdy interpretován jako jednoduchý komplexní průvodce potravní hygienou. Dodržování zákonů košer a nekošer zajišťuje ochranu zdraví, ale také osvobozuje člověka Izraelského od parazitů a červů.²¹² Pokud je zvíře nakažené bakteriemi, je nebezpečné se ho dotknout, nesmí se s ním nakládat a je prohlášeno za nečisté. Vysvětlení je

²⁰⁸ BARTON, John. *Etika a Starý zákon*, s. 70.

²⁰⁹ COOK, Stanley. *Israel and Totemism*, s. 413-414.

²¹⁰ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu*, s. 25-26.

²¹¹ HASEL, Gerhard. *The Distinction Between Clean and Unclean Animals in Lev 11: Is It Relevant?*, s. 108.

²¹² Tamtéž, s. 109-110.

jednoduché. V tělech nečistých zvířat dochází k tvorbě více toxinů a kvasinek kvůli procesu trávení, proto jsou řazena do kategorie zvířat nevhodných pro konzumaci. Zdravotní vhodnost a nevhodnost pro lidský organismus se liší u každého zvířete. Vepřové maso může být zdrojem trichinelózy, zajíc je nositelem tularémie, ryby bez ploutví a šupin mají tendenci přijít do styku s bahnem, tj. s prostředím, jež je bohaté na množení bakterií. Štika vytažená z vody ihned ztrácí šupiny, proto nemůže být považována za čistou. Uvnitř ní dochází k bujení tasemnice a její tělo obsahuje více močoviny.

Zdravotně-hygienické hledisko je v mnoha ohledech sporné. Jednou z námitek je, že jiné národy či skupiny považovaly určitá zvířata za nečistá, ale jejich vymezení se neshodovalo s biblickým. Důvody, proč tomu tak bylo, mohly být různé, např. náboženské, kulturní a jiné. Tvrzení, že původem principu dělení je hygiena a zdraví, zůstává stále neprokázané, neboť není jasné, zdali všechna zvířata jsou zdravotně závadná. Dále se namítá, že v Hebrejské bibli není nikde naznačeno, že by Izraelité nečistá zvířata považovali za zdravotně nebezpečná v rovině, v jaké je interpretuje zdravotní hledisko. Kdyby hygiena byla hlavním motivem, proč v Bibli nejsou označeny jedovaté rostliny za nečisté?²¹³ Tato interpretace je dosti atraktivní pro čtenáře 20.-21. století, neboť odráží pokroky moderního zdravotnictví a lékařství. Bůh dal ve své prozřetelnosti zákony, co čisté je a co není a tím přispěl ke zdraví Izraelského národa. Ale to, že zdravotní hledisko spatřujeme jako základ kašrutu, neznamená, že tak smýšleli autoři Písma. Neboť hygienické hledisko může odpovídat jen některým zákazům kašrutu. Zohledníme-li možnost, ve které by starověký Izraelita rozpoznal jisté nebezpečí v konzumaci vepřového masa, pak by taktéž věděl, že důkladné vaření odvrátí všechno nebezpečí. Sporná je i skutečnost, která říká, že pokud bylo zdraví důvodem k označení některých některých potravin za nečisté, proč je Bůh prohlásil za čisté?²¹⁴ Pro potvrzení zdravotně-hygienické interpretace chybí důkazy, proto je nutné ji zvážit. Z výše uvedeného lze usoudit, že se jedná o moderní hledisko.

²¹³ HASEL, Gerhard. *The Distinction Between Clean and Unclean Animals in Lev 11: Is It Relevant?*, s. 111.

²¹⁴ WENHAM. *The Book of Leviticus*, s. 167-168.

4.4 Zvířata a jídlo

S tématy obětního řádu a čistoty a nečistoty zvířat souvisí také masité jídlo. Jídlo bylo pro starověké Izraelce vždy důležité, ať už putovali po poušti jako vyvolený národ, jež Bůh živil manou a křepelkami, nebo konzumovali vydatná jídla v dobách největší slávy. Vedle ovoce, medu, mléka bylo v jídelníčku Žida přítomno zpravidla skopové a kozí maso. Naopak hovězí a telecí bylo vzácné a jedlo se při slavnostních příležitostech.²¹⁵ Implementace masa zvířecích obětí do jídelníčku staroizraely se řídila řádem zvaným kašrut. Jídlo bylo velice důležitou složkou duchovní atmosféry židovských dějin. Podle tradice jsou základní stravovací zákony určené Bohem obsaženy v pěti knihách Mojžíšových. Považují se za univerzální a neměnná.²¹⁶ Příkázání Tóry lze rozdělit na dvě skupiny hned z několika hledisek. První hledisko dělí všechna příkázání na skupinu 248 pozitivních příkázání a skupinu 365 negativních příkázání. Druhé hledisko se zaměřuje na rozdělení příkázání podle toho, zdali upravují vztah mezi Židy, nebo mezi židovským lidem a Bohem. Poslední hledisko vysvětluje, že některá Boží příkázání neodhalují běžnému smrtelníkovi jasný význam a nejsou logicky odvoditelná. Kašrut tak apeloval na výlučnost izraelského lidu. Mezi iracionální příkázání, která nejsou Písmem svatým vysvětlena, lze zařadit zákony kašrutu.²¹⁷

4.4.1 Košer a nekošer

Jídlo, jež bylo upravováno dle stanovených pravidel a nebylo závadné, se označovalo za košer.²¹⁸ Naopak jídlo, které odporovalo formě porážky, způsobu zpracování, nebo jeho příprava nebyla známa, se označovalo za nekošer. Je známo, že Židé nemohli požívat chléb či víno vyrobené Nežidy; nemohli přijímat plody, které byly upravovány Nežidy. To ale neznamená, že nemohli ve svém domě hostit Nežida. Pro Žida bylo důležité následovat ustanovení přípravy jídla. Což v určitých situacích závislosti Žida na Nežidech mohlo být ustanovením svazujícím a omezujícím. „*Když dva lidé založí vlastní domácnost, měli by zajistit, aby kašrut byl dodržován i v jejich domě, i když*

²¹⁵ RODEN, Claudia. *Knihy o židovské kuchyni. Odysea ze Samarkandu a Vilnius do dnešních dnů*, s. 37.

²¹⁶ Tamtéž, s. 32.

²¹⁷ LAU, J. M. *Praktický judaismus*, s. 92-93.

²¹⁸ NOSEK, Bedřich. *Židovské tradice a zvyky*, s. 171.

*třeba oni sami nedodržíjí tradiční náboženský životní styl. Měli by zvážit skutečnost, že řada Židů kašrut dodržuje a v domácnosti, která není košer, nebudou jíst ani pít.*²¹⁹

Dalším důležitým ustanovením pro židovskou kuchyni byl zákaz požívání krve. Byl uvalen na Noachovy syny a zakazovalo se v něm požívat jakoukoli končetinu živého zvířete. Zákaz je uveden v knize Genesis 9,4: „*Jen maso oživené krví nesmíte jíst.*“ Tento zákon je rozveden v knize Leviticus 17, 10-14: „*Každého, kdo by jedl krev, vyobcuji ze společenství jeho lidu. V krvi je život těla.*“²²⁰ Jak je patrné, život tvora proudí v krvi a představuje dostatečný důkaz ospravedlňující zákaz její konzumace. Krev lidská i zvířecí je za všech okolností svatá. Lidé i zvířata jsou pokrevně spojeni a stejně jako prolitá lidská krev volá k Hospodinu o pomstu, krev zvířete je vyhrazena Bohu. Hospodin přikazuje Izraelitům: „*jenom rozhodně odmítej jíst krev, neboť krev je život; proto nebudeš jíst s masem život. Nebudeš ji jíst, nýbrž ji vyleješ na zem.*“²²¹ Krev je duše a naše duše mohou být jedením krve poškozeny. Požití krve nás vede k tomu, že si zvykneme být krutí, krvežízniví a do jisté míry přijímáme zhoubné charakterové rysy. Naše povaha může být do jisté míry ovlivněna predátory, např. dravci, kteří nejsou košer. Kašrut je v tomto ohledu prostředkem k zachování lidské duše.²²²

Tóra nás vede dál a stanovuje: „*Když bude od tebe daleko místo, které Hospodin, tvůj Bůh, vyvolí, aby tam spočinulo jeho jméno, porazíš kus ze svého skotu či bravu, který ti dal Hospodin, jak jsem ti přikázal, a budeš jíst ve svých branách zcela podle své chuti.*“²²³ Jídelní zvíře musí být poraženo stanoveným speciálním způsobem zvaným šchita – rituální poražení zvířete dle předpisu halachy. K výkonu rituálu je pověřena kompetentní osoba, řezník (šochet). Šochet musí užít vhodného nástroje. Míní se jím dobře naostřený nůž či meč, jež zajišťují rychlou a bezbolestnou smrt. V ostatních případech se řezná zbraň doostří nebo nahradí jinou. Šochet musí dbát na to, aby zvířeti během šchitu nemohla být useknuta jakákoli z končetin. Zvíře by tím trpělo a bylo by ohledávčem (bodek), inspektorem, nebo samotným šochetem prohlášeno za *treffe*, tj. nečisté.²²⁴ Nesmí dojít ani k pomalému řezu, jež musí být veden tak, aby došlo

²¹⁹ LAU, J. M. *Praktický judaismus*, s. 94.

²²⁰ NOSEK, Bedřich. *Židovské tradice a zvyky*, s. 172.

²²¹ Dt 12, 23-24.

²²² LAU, J. M. *Praktický judaismus*, s. 94.

²²³ Dt 12, 21.

²²⁴ RODEN, Claudia. *Kniha o židovské kuchyni. Odysea ze Samarkandu a Vilnius do dnešních dnů*, s. 33.

k protnutí jícnu a průdušnice. Pokud šochet splní tyto body, musí následně ze zvířete odstranit sedací nerv a zadní část těla. Kniha Genesis 22, 33 uvádí odůvodnění: „*Synové Izraelovi nejedí až po dnes šlachu při kyčelním kloubu, protože Bůh poranil Jákobovi šlachy kyčelního kloubu.*“ Ze zvířete se také musí odstranit tuk ze spodní části břicha, jež je zakázáno jíst.²²⁵ Jak již bylo řečeno, předpokladem pro košer jídla je čistota poraženého kusu.²²⁶ Zvíře nečisté nemůže být součástí košeru stejně tak jako zvíře, které zemřelo přirozenou smrtí, nebo bylo nalezeno mrtvé. Ve všech případech se jedná o zdechlinu. „*Buďte mými muži svatými. Maso zvířete rozšápaného na poli nebudete jíst, hodíte je psovi.*“²²⁷ Po zabití zvířete, prohlášení jeho čistoty, odstranění sedacího nervu a tuku z břicha, celý proces nekončí. Maso musí být ponořeno do studené vody nejméně na půl hodiny, aby se plně odstranila veškerá krev. Omyté maso se nasolí hrubou solí, nechá na hodinu okapat a třikrát propláchne. Propláchnuté maso je připraveno ke kuchyňské úpravě.²²⁸

Posledním zásadním příkazem je zákaz vaření mláděte v mléce své matky. Spojování mléka a masa bylo považováno za nehumánní a neetickou záležitost, o níž nás zpravuje kniha Deuteronomium 14, 21; Exodus 23, 19 a 34, 26: „*Nebudeš vařit kůzle v mléce jeho matky.*“ Tento příkaz reaguje na kenaanské magické praktiky, které se konaly každoročně v podobě výročních slavností za účelem získat si přízeň Boha. U národa židovského však nešlo o žádný obřad, v rámci něhož by se užívalo magických sil, aby si podrobili Boha, neboť magie byla obecně Hospodinem zakázána.²²⁹ Proto byla izolovanost jedné složky od druhé důležitá nejen u samotného jídla, ale také u nádobí, jež se rozlišovalo na základě potravin v nich připravovaných. K tomu, nicméně, došlo v pozdějších dobách poexilních, kdy strach z negativních důsledků nekošer potravin pro lidský organismus vedl ke zpřísnění pravidel kašrutu. Každá domácnost vlastnila dvě sady nádobí, jedno bylo určeno výhradně pro přípravu mléčných produktů, druhá sloužila k masným jídlům. Pokud starý Izraelita chtěl požit mléčné a masné jídlo, musel počkat stanovený čas mezi jídlý. Doba čekání se odvíjela od druhu jídla, většinou šlo o tři až šest hodin čekací doby. „*Důvodem je, že zbytky*

²²⁵ ALLEN, Barbara. *Animals in Religion: Devotion, Symbol and Ritual*, s. 162-164.

²²⁶ Tamtéž, s. 163.

²²⁷ Ex 22,30.

²²⁸ NOSEK, Bedřich. *Židovské tradice a zvyky*, s. 177. Okapání a trojí propláchnutí masa studenou vodou je uvedeno v: RODEN, Claudia. *Kniha o židovské kuchyni. Odysea ze Samarkandu a Vilnius do dnešních dnů*, s. 34.

²²⁹ BIČ, Miloš. *Výklady ke Starému zákonu I – Zákon (Gn-Dt)*, s. 291.

*masa mají tendenci ulpívat v ústech strávníka. Od mléčných produktů po maso nicméně postačí pouze vypláchnout ústa a sníst neutrální potravinu jako je chléb, to platí v případě, pokud daný mléčný výrobek nemá také sklon ulpívat v ústech.*²³⁰ Zdá se, že jídelní tradice židovského národa je věc komplikovaná. Ustanovení i pravidla košeru se dají shrnout do následujících bodů, jež představují jeho stavební kámen:

„1. Rozhodujícím aspektem je vždy čistota a nečistota zvířete.

2. Dbá se na správné zabití zvířete.

3. Krev je synonymem zvířecího života.

4. Před úpravou masa ke konzumaci musí být z těla zabitého zvířete vyříznuty tuk i další části určené výhradně k oběti Hospodinu Bohu.

5. Masité jídlo nelze kombinovat s mléčnými produkty.

*6. Nežidovské potraviny nelze zahrnout do jídelníčku.*²³¹

Dodržování zákonů kašrutu z velké části pomohlo v utváření jedinečnosti Božího národa a zabránilo asimilaci Židů mezi ostatní národy.²³²

4.5 Etika vztahu ke zvířatům

V této kapitole z velké části opustíme Tóru a zařadíme do ní Proroky a Spisy. Etika ve vztahu člověka ke zvířatům představuje klíč, jakým způsobem porozumět přirozeným vazbám člověka a zvířete v jejich společném soužití. Etika nám napomáhá vysvětlit, proč člověk v Bibli opatrovává zvířata, proč k nim chová lásku a uvědomuje si, že zvířata jsou nám rovna. V otázce etiky se správný člověk prezentuje jako dobrý pastýř, ochranitel svého stáda. Heller píše, že člověk má být strážcem svěřeného. *„Člověk nemá právo panováním ničit. Ale má být pastýřem stvoření - má být knězem stvoření a podstata kněžského úřadu je zastupovat stvoření u Stvořitele a Stvořitele u stvoření.*²³³

²³⁰ *Jewish Dietary Laws (Kashrut): Overview of Laws & Regulations* [online]. Jewish Virtual Library [cit. 28.2.2020].

²³¹ Tamtéž.

²³² LAU, J. M. *Praktický judaismus*, s. 94-95.

²³³ HELLER, Jan. *Člověk-pastýř stvoření*, s. 32.

V Žalmu 23, 1 se sám Hospodin nazývá dobrým pastýřem, v jehož péči nebude žádný Izraelita mít nedostatek. Protože Hospodin vytvořil člověka k obrazu svému, s vlastnostmi, jež jsou vlastní bohu - láska, spravedlnost a soucit - požaduje od člověka, aby byl obrazem Božím i v přístupu ke zvířatům. Aby měl se svým stádem soucit, jak se dočítáme v knize Přísloví 12, 10: „*Spravedlivý cítí se svým dobytčím, kdežto nitro svévolníků je nelítostné.*“ Stejně pochopení spatřujeme u Jákoba, jenž projevoval starost o své březí ovce a krávy. Porovnává je se svými dětmi: „*Můj pán ví, že děti jsou útlé a že mám s sebou březí ovce, budou-li hnány po celý den, všechny ovce uhynou.*“²³⁴ Biblické texty podávají svědectví, že zvíře je nezbytnou pomocí pro člověka.

Bůh opatřil zvířata moudrostí a vlastnostmi potřebnými k přežití. Což je uvedeno i na tvorech nejmenších. Mravenci nejsou silným národem, přesto si shání v létě potravu. Damani jsou národem bez moci, a přesto staví obydlí. Kobylky nemají krále, přesto dokáží válčit. Další zvířata pěkně vykračují a před nikým neustoupí, oř nebo kozel s králem před nikým neustoupí.²³⁵ Vztah lidí ke zvířatům však nesměl být afektovaný. Nepřipouštěl se žádný sexuální vztah se zvířetem, bylo to přímo zakázané: „*Nebudeš obcovat s žádným dobytčím a neznečistíš se s ním. Ani žena se nepostaví před dobytče, aby se s ní pářilo. Je to zvrhlost.*“²³⁶ Izraelité měli zakázáno kastrovat zvíře. Nesměli poškozovat zdraví dobytka tím, že by jakýmkoli způsobem poškozovali jeho varlata.²³⁷ Bylo nepřipustné zapřáhnout do jednoho spřežení vola s oslem.²³⁸

Židé si uvědomovali, že násilí, které panuje ve světě mezi lidmi i mezi lidmi a zvířaty, není součástí původního božího plánu. Izraelité se snažili o zachování prvotního vztahu lidí a zvířat, a očekávali mezi sebou i ve vztahu člověka-zvířete vzájemné usmíření, aby žili v naprostém souladu se zvířaty. Slovy Izajáše 11, 6-9: „*Vlk bude pobývat s beránkem, levhart s kůzlem odpočívát. Tele a lvíče i žárny dobytek budou spolu a malý hoch je bude vodit. Kráva se bude popásat s medvědicí, jejich mláďata budou odpočívát spolu, lev jako dobytče bude žrát slámu. Kojenec si bude hrát nad děrou zmije, bazilišku do doupěte sáhne ručkou odstavené dítě. Nikdo už nebude páchat*

²³⁴ Gn 33, 13.

²³⁵ Pr 30, 24-31.

²³⁶ Lv 18, 23.

²³⁷ Lv 22, 24.

²³⁸ Lv 19, 19; Dt 22, 10.

zlo a šířit zkázu na celé mé svaté hoře, neboť zemi naplní poznání Hospodina, jako vody pokrývají moře.“

Dobry pastyr dba na dodrzovani odpočinku zvířete: „*po šest dnů budeš konat svou práci, ale sedmého dne přestaneš, aby odpočinul tvůj býk i osel.*“²³⁹ Nechává zvířeti volné pole na pasení. Podílí-li se zvíře na práci, má právo na jistou část z plodin pole. V Bibli se můžeme dočíst: „*při mlácení nedáš dobytčeti náhubek.*“²⁴⁰ V zákoně, jenž dal Hospodin Bůh Izraelitům, je stanoveno, že pokud zvíře trpí, měl by mu být člověk k pomoci a chránit ho před zraněním. V otázkách cti, pravdy a pomoci musí být konáno spravedlivě: „*Když narazíš na býka svého nepřítel nebo na jeho zatoulaného osla, musíš mu jej vrátit. Když uvidíš, že osel toho, kdo tě nenávidí, klesá pod svým břemenem, zanecháš ho snad, aniž ho vyprostíš? Spolu s ním ho vyprostíš.*“²⁴¹ „*Nebudeš netečně přihlížet, jak se zaběhl býk tvého bratra nebo jeho ovce. Vrátiš je svému bratru. Jestliže tvůj bratr není blízko tebe a ty ho neznáš, zaženeš dobytče do svého domu a bude u tebe. Až tvůj bratr bude po něm pátrat, vrátíš mu je. Stejně naložíš s jeho oslem.*“²⁴²

Příkladů můžeme v textu Písma nalézt více, avšak nám postačí těchto pár k představě, že člověk by měl zastupovat roli zodpovědného činitele vůči živočišné a rostlinné říši. Skrze tyto příklady se přibližujeme k životu starého Izraelity, jenž koná morálně z vděčnosti Bohu. Ukazuje se, že Bůh dohlíží na zvířata, neboť pro něj mají hodnotu, nezávislou na prospěchu lidstvu. Ovšem existují i pasáže, které zjevně různými způsoby ospravedlňují nehumánní přístup člověka ke zvířatům. Především v obětech a následné konzumaci obětního masa. Odpověď nám skýtá narace o stvoření světa i člověka v něm. „*Bůh nestvořil člověka proto, aby ho ujařmil, ale stvořil člověka pro člověka a umístil jej do světa ve všech ohledech pozitivního, ba skvělého. Odpovědnost za narušení je tedy nutno hledat jinde než u Boha.*“²⁴³ K narušení došlo ze strany člověka a projevil se disharmonií a antagonií.

²³⁹ Ex 23, 12.

²⁴⁰ Dt 25, 4.

²⁴¹ Ex 23, 4-5.

²⁴² Dt 22, 1-3.

²⁴³ PURY, Albert. *Člověk a zvíře - stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*, s. 61.

Problematickým znakem, který je patrný, je rozporuplnost Bible. Je však nutno poznamenat, že rozporuplnost je lépe vysvětlitelná, budeme-li k Hebrejské bibli přistupovat s vědomím, že se jedná o naraci. V Písmu svatém se Boží příkazy, zákony zahrnující etiku, vyskytují vždy v konkrétních případech a jsou zasazeny do daného kontextu. Proto je možné shledat v Bibli místa, které si v některých výrocích odporují, ale v jiných zůstávají shodné. Albert de Pury však vyzdvihuje, že základní věc etického vztahu zůstává stejná. Uvádí příklad jednotlivých biblických pasáží, jenž se nějakým způsobem dotýkají otázky vyvoleného lidu. A shledává, že Tritoizajáš připouští, že je každému člověku povoleno vstoupit do svatého národa izraelského. Z toho vyplývá, že člověk se může stát jeho členem. Kdežto Nehemjáš naopak zmiňuje požadavek, v němž záleží na rodovém původu člověka. Oba potvrzují existenci svatého národa. Národa, jež si vybral Hospodin. To samé platí o etice ve vztahu Izraelity ke zvířatům.²⁴⁴

Lze potvrdit, že jednotlivá dílčí vyprávění Písma navazují jeden na druhý. Ve své spojitosti tak tvoří jakýsi jednotný celek. „*Tvoří drama a gradaci narativního napětí tohoto dramatu lze přirovnat k dějovému spádu v pohádkách. První dějství zde funguje jako expozice a uvádí na scénu aktéry dramatu, které se odehraje ve druhém dějství. Cílem této expozice je demonstrovat, že se Bůh nespokojil se stvořením člověka, ale že se stará o to, aby jej umístil do sítě vztahů, jež lidskému životu dají smysl, význam, ducha.*“²⁴⁵ Síť vztahů se objevuje například v podobě zákonu svatosti v Leviticu, kap. 17. a 27. Obsahují řád při poražení obětních zvířat, ale také řád každodenního života, tresty za těžká provinění, řád kněžské svátosti, svatost darů a dárců, jiné řady svátků, trestů smrti za rouhání a požehnání.

Dobré postavení zvířat, jež se těší úctě, je podporováno tím, že stojí v úzkém svazku s Bohem. Vždyť Bůh považuje zvířata za vlastní a dává jim pokrm. I zvířata hynou, odejme-li jim Bůh dechnutí z jeho daru. „*Pro izraelskou víru jsou člověk a zvíře hluboce spojeni, sdílejí stejnou podstatu, jako stvoření žijí za stejných podmínek a podřízení jsou stejnému Bohu.*“²⁴⁶ Jediné, co je vždy oddělovalo, je nepřátelství člověka k nim. Člověk v důsledku hříchu, k němuž se v ráji svobodně rozhodl, se až dosud konfrontuje se zvířecí říší. Hledá cestu k opětovnému navázání dialogu s Bohem. A

²⁴⁴ BARTON, John. *Etika a Starý zákon*, s. 17-18.

²⁴⁵ PURY, Albert. *Člověk a zvíře - stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*, s. 61.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 123

sledováním okolních živočichů se snaží navrátit do dávno zapomenutého ráje. Shrneme-li: „Nikdy tomu nebylo tak, že by izraelský věřící při zvažování rozdílu mezi sebou a světem zvířat redukoval tento svět na pouhou materialitu nebo mu upíral jeho vlastní přístup ke Stvořiteli.“²⁴⁷

²⁴⁷ PURY, Albert. *Člověk a zvíře - stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*, s. 122-125.

5 Závěr

Ukázali jsme si, že v průběhu dějin bylo myšlení židovského lidu ovlivňováno mnoha faktory. Jedním z posledních významných milníků byl střet s helénskými představami. Právě z tohoto střetu se zrodila vlna intelektualismu a snaha po encyklopedickém obrazu světa. Židé žijící v egyptské deltě přicházeli do styku s helénskou kulturou, v níž stále panoval polyteismus. Tím pádem docházelo ke střetu dvou odlišných smýšlení. Na jedné straně zde byli Židé s absolutním monoteismem, kteří již po nějakou dobu vykládali vztah člověka a zvířete čistě teocentricky či absolutisticky, tedy bez ohledu na lidské schopnosti. Na druhé straně vystupoval antropocentrický helénistický model světa, v němž hrál ústřední roli člověk. Tato pojetí jsou navzájem zcela odlišná a navzájem ve své podstatě neslučitelná. Proto, abychom lépe pochopili jedinečnost židovského přístupu, museli jsme proniknout hlouběji do historie a uchopit danou problematiku tak, jak ji předkládají nejen posvátné židovské texty, především tedy texty Starého zákona, ale také další relevantní historické záznamy či dějinné skutečnosti a reálie.

V této práci jsme se tak pokusili přiblížit problematiku zvířat ve starém Izraeli, tedy konkrétně jednak historicko-kulturní pozadí vzniku prostředí, ve kterém vznikaly představy starých Izraelitů, týkající se vztahu člověka a zvířete, a jednak skutečný vztah člověka ke zvířatům. Jelikož neexistují žádné ucelené záznamy o představách, přístupech či etických koncepcích, které by se týkaly této problematiky, museli jsme vycházet z obecných informací, které se problematiky zvířat alespoň vzdáleně dotýkaly. Pokusili jsme se proto o představení obecných vlivů, kterým bylo vystaveno území, na němž se usadily nebo vznikly izraelské kmeny a kde následně vznikla a zanikla jejich království. Z takovýchto obecných vlivů a sociokulturních tlaků jsme se snažili odvodit alespoň drobné střípky týkající se problematiky zvířat a následně z nich sestavit staroizraelskou koncepci vztahu člověka a zvířat.

Mimobiblické historické texty však nejsou v otázce běžného života Izraelitů příliš sdílné. Tím méně jsme se z nich mohli dozvědět něco o problematice vztahu člověka a zvířat. Také archeologické nálezy nám práci příliš neusnadnily. A tak jsme se museli spolehnout na některé staroegyptské a starobabylonské texty z jiných období, které nějakým způsobem zaznamenávají vztah člověka ke zvířatům. Z takto získaných informací, jsme mohli sestavit alespoň obecný obrázek celé problematiky.

Představili jsme si formování staroizraelského prostředí, tedy určitou genezi protoizraelských kmenů na izraelské vysočině. Ve stručnosti jsme si také přiblížili formování izraelských státních útvarů i jejich zánik. A pokusili jsme se zároveň zaměřit na vývoj vztahů Izraelitů ke zvířatům a částečně i na vývoj představ, které se odrážejí ve Starém zákoně. Z toho, co bylo zjištěno, můžeme usuzovat, že v raném období se vztah Izraelitů ke zvířatům příliš nelišil od normy, která panovala na celém Předním východě. Zvířata měla cenu jako obchodní komodita, jejich význam byl především hospodářský, v případě koní také vojenský. O nějakém etickém přístupu v případě zacházení se zvířaty nemůžeme ve své podstatě uvažovat. V duchovní rovině dosáhla zvířata u starých Izraelitů nejvyššího významu pouze jakožto obětní zvířata.

Postupem doby, tak jak se měnil řád světa a okolní mezinárodní vztahy i socio-kulturní podmínky, byly Izrael, a především pak Judsko, vystaveny stále větším negativním tlakům. Ty se týkaly především válečného nebezpečí, které vedlo ke stále větší zátěži a následně také ke zcela ničujícím dopadům. Nelze se tedy divit, že v Judsku začal získávat na síle názor, že za veškerá protivenství a existenční problémy mohou cizí, „pohanské“ vlivy, reprezentované okolními nepřátelskými mocnostmi a jejich náboženstvím. V 7. století př. Kr. se tak začíná v Judsku rozvíjet koncepce panizraelské výlučnosti, která mimo jiné spočívá v přísném vymezení se vůči modloslužbě a jiným kultovním praktikám, které měly souvislost s ideovou krizí Předního východu.

Jinými slovy řečeno, jestliže připustíme, že biblické texty týkající se zvířat a vztahu k nim vznikaly až po roce 622 př. Kr., především pak v 6. a 5. století př. Kr., ale také v době poexilní, můžeme také usuzovat na to, že odrážejí postoje k okolním negativním vlivům dané doby, které působily na judskou kulturu. Tyto postoje můžeme chápat jako snahu o nutnou obranu či ochranu zcela specifického monoteismu, který v dané době procházel především podstatnou a důležitou fází vývoje a také byl ohrožován nejrůznějšími nechtěnými vlivy doslova ze všech stran. Můžeme tak tvrdit, že kult mohl být velice zranitelný a byla potřeba jej zásadním způsobem chránit. To je patrně jeden z důvodů tak přísného kulturního i náboženského vymezení k problematice týkající se zvířat.

6 Použité zdroje

Primární zdroje

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 1993. ISBN 80-900881-8-X.

Epos o Gilgamešovi. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-517-X.

Sekundární zdroje

AKVINSKÝ, Tomáš. *Theologické summy svatého Tomáše Akvinského.* Olomouc: Edice Krystal, 1937.

ALLEN, Barbara. *Animals in Religion: Devotion, Symbol and Ritual.* Londýn: Reaktion Books Ltd, 2016. ISBN 9781780236056.

Aristeův list § 144. In: PURY, Albert. *Člověk a zvíře – stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech.* Praha: Kalich, 1999. ISBN 80-7017-313-0.

ARISTOTELES. *O duši.* Praha. P. Rezek, 1996. ISBN 80-901796-9-X.

ASSMANN, Jan. *Herrschaft und Heil.* München: Carl Hanser Verlag, 2000. ISBN 9783446198661.

BARDOVÁ, A. Kathryn. *Vznik egyptského státu.* In: *Dějiny starověkého Egypta.* Brno: BB art, 2003. ISBN 80-7257-975-4.

BARTON, John. *Etika a Starý zákon.* Jihlava: Mlým, 2006. ISBN 80-86498-15-8.

BÁRTA, Miroslav. *Sinuhe, the Bible, and the Patriarchs.* Praha: Set out, 2003. ISBN 80-86277-31-3.

BERCHIE, Daniel. *Caring for Unclean Animals in Ancient Israel: An Ecological Perspective.* In: *Philosophy Study.* 2014, roč. 4, č. 1, s. 68-75. ISSN 2159-5313.

BIČ, Miloš aj. *Výklady ke Starému zákonu I – Zákon (Gn-Dt)*. Praha: Evangelické nakladatelství, 1990. ISBN 80-7017-408-0.

BIČ, Miloš. *Ze světa Starého zákona II*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1989.

BIRCH, CH., VISCHER, L. *Život se zvířaty*. Praha: Kalich, 2007. ISBN 978-80-7017-068-7.

BOURRIAUOVÁ, Janine. Druhá přechodná doba. In: *Dějiny starověkého Egypta*. Brno: BB art, 2003. ISBN 80-7257-975-4.

BRYANOVÁ, M. Betsy. 18. dynastie před amarnskou dobou. In: *Dějiny starověkého Egypta*. Brno: BB art, 2003. ISBN 80-7257-975-4.

CARPICECI, C, Alberto. *Kunst und Geschichte in Ägypten*. Vydavatel: Florenz/Italien, Bonechi Vlg., 2000. ISBN 3806215901.

COOK, Stanley. Israel and Totemism. In: *The Jewish Quarterly Review*. 1902, roč. 14, č. 3. s. 413-448.

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Oikoymenh, 2016. ISBN 978-80-7298-212-7.

De virtutibus § 142-144. In: PURY, Albert. *Člověk a zvíře – stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*. Praha: Kalich, 1999. ISBN 80-7017-313-0.

DILLARD, Raymond B. *Úvod do Starého zákona*. Praha: Návrat domů, 2003. ISBN 80-7255-078-0.

DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*. Nakladatelství: Malvern, 2014. ISBN 978-80-87580-91-2.

Epstein 1959. In: DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*. Nakladatelství: Malvern, 2014. ISBN 978-80-87580-91-2.

FINKELSTEIN, Israel. *Zapomenuté království: Archeologie a dějiny severního Izraele*. Praha: Vyšehrad, 2016. ISBN 978-80-7429-757-1.

FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil, *David a Šalomoun*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-016-9.

FINKELSTEIN, Israel, SILBERMAN, A. Neil. *Objevování Bible*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-869-3.

FREUD, Sigmund. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí*. Praha: Práh, 1991. ISBN 80-900835-1-X.

FREUND, Richard A. *Digging through the Bible*. Lanham: Rowman&Littlefield Publishers, 2010. ISBN 0742546454.

FREVEL, Christian. Grundriss der Geschichte Israels. In: *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart: Kohlhammer, 2012. ISBN 3170221655.

GLADSTONE, W. Ewart. *Homer, slavné dílo velikého muže*. V Praze: Josef Pelcl, 1911.

HASEL, Gerhard. The Distinction Between Clean and Unclean Animals in Lev 11: Is It Relevant? In: *Journal of the Adventist Theological Society*. 1991, roč. 2, č. 2, s. 91-125.

HORNUNG, Erik. *Tajemný Egypt*. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-436-0.

HELLER, Jan. *Člověk-pastýř stvoření*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2002. ISBN 80-239-0396-9.

IGNÁC z Loyoly. *Duchovní cvičení*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2002. ISBN 80-86045-85-4.

JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-235-X.

KAREL, Berka. *Aristoteles*. Praha: Orbis, 1966.

- KLÍMA, Josef. *Zákony Asýrie a Chaldeje*. Praha: Academia, 1985.
- KOMÁREK, Stanislav. *Ochlupení bližní. Zvířata v kulturních kontextech*. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1904-2.
- KUNIN, Seth D. Ritual: Diet, Purity, and Sacrifice. In: *The Hebrew Bible: A Critical Companion*. Princeton: Princeton University Press, 2016. ISBN 9780691154718.
- LAU, R. J. M. *Praktický judaismus*. Praha P3K, 2012. ISBN 978-80-87343-09-8.
- LEXA, František. *Výbor z mladší literatury egyptské*. Praha: Šolc a Šimáček, 1947.
- LEXA, František. *Výbor ze starší literatury egyptské*. Praha: Šolc a Šimáček, 1947.
- LLOYD, Alan B. Pozdní doba. In: *Dějiny starověkého Egypta*. Brno: BB art, 2003. ISBN 80-7257-975-4.
- LUX, Rüdiger. *Josef*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. 2001. ISBN 978-3-374-01848-2.
- MÁLEK, Jaromír. Stará říše. In: *Dějiny starověkého Egypta*, Brno: BB art, 2003. ISBN 80-7257-975-4.
- McDERMOTT, Bridget. *Warfare in Ancient Egypt*. Sparkford: Sutton Publishing, 2004. ISBN 0750932910.
- Mickelm 1953. In: DOUGLASOVÁ, Mary. *Čistota a nebezpečí*. Nakladatelství: Malvern, 2014. ISBN 978-80-87580-91-2.
- NOSEK, Bedřich. *Židovské tradice a zvyky*. V Praze: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1518-9.
- NIWINSKI, A. Příběh Théb ve Třetí přechodné době. In: *Théby, Město bohů a faraonů*. Praha: Národní muzeum, 2007. ISBN 978-80-7036-216-7.

POKORNÝ, Petr. *Řecké dědictví v Orientu: helénismus v Egyptě a Sýrii*. Praha: institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. ISBN 80-85241-50-1.

PRICE, Randall. *The Stones Cry Out*. Eugene: Harvest House Publishers, 1997. ISBN 0156011832.

PRITCHARD, B. James. *Ancient Near Eastern Texts*. Princeton: Princeton University Press, 1969. ISBN 0691147264

PURY, Albert. *Člověk a zvíře – stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*. Praha: Kalich, 1999. ISBN 80-7017-313-0.

REDFORD, B. Donald. *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*. Princeton: Princeton University Press, 1993. ISBN 0691000867.

RENDTORFF, Rolf. *Hebrejská bible a dějiny*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 8070216344.

ROAF, Michael. *Svět Mezopotámie*. Praha: Knižní klub, 1998. ISBN 80-7176-755-7.

RODEN, Claudia. *Kniha o židovské kuchyni. Odysea ze Samarkandu a Vilnius do dnešních dnů*. Praha: BB/art, 2005. ISBN 80-7341-686-7.

SHAW, Ian. Egypt a okolní svět. In: *Dějiny starověkého Egypta*. Brno: BB art, 2003. ISBN 80-7257-975-4.

SHAW, Ian. Egypt a okolní svět.

SCHÄFER, Peter. *Dějiny židů v antice – od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-633-6.

TAYLOR, John. Třetí přechodná doba. In: *Dějiny starověkého Egypta*. Brno: BB art, 2003. ISBN 80-7257-975-4.

TUROŇ, Patrik. *Problematika moci ve vybraných textech knihy Genesis*. Olomouc, 2013. Rigorózní práce (PhDr.). Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta, Katedra biblických věd, 2013-06-14.

TYLDESLEY, Joyce. *Ramses: největší egyptský faraon*. Ostrava: Domino, 2001. ISBN 80-7303-007-1.

VAUX, Roland. *Ancient Israel*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1997. ISBN 080284278X.

VERNER, Miroslav, BAREŠ, Ladislav, VACHALA, Břetislav, *Encyklopedie starověkého Egypta*. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-306-0.

VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Člověk a zvíře*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0756-3.

VLKOVÁ, Gabriela I. *Slovo Boží a slovo lidské*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN 978-80-244-1587-1.

WEDDLE, David. *Sacrifice in Judaism, Christianity, and Islam*. New York University Press, 2017. ISBN 9780814789315.

WEIDNER, Daniel. Geschichte Gegen Den Strich Bürsten: Julius Wellhausen und die jüdische, Gegengeschichte. In: *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte*. roč. 54, č. 1, 2002, s. 32-61.

WENHAM, J. Gordon. *The Book of Leviticus*. Grand Rapids: William. B. Eerdmans, 1979. ISBN 0802825222.

ZENGER, Erich, FREVEL, Christian. Das Priester(schrift)liche Werk (P). In: *Einleitung in das Alte Testament*. Stuttgart: Kohlhammer, 2012. ISBN 3170221655.

ŽÁK, Vladislav A. *Na počátku: výklad knihy Genesis*. Praha: Evangelické nakladatelství, 1990. ISBN 80-85013-10-X.

Internetové zdroje

DOUBKOVÁ, Věra. *Zvířata v Bibli* [online]. České katolické biblické dílo [cit. 12.4.2020] dostupné na: <http://biblickedilo.cz/bible-v-liturgii/liturgicky-rok-b/zvirata-v-bibli>.

VELIMIROVICH, Nikolaj. *The Prologue From Ohrid* [online], s. 146. Internet archive [cit. 17.3.2020]. Dostupné z: https://archive.org/details/ThePrologueFromOhrid_BishopNikolaiVelimirovich/page/n755/mode/2up

Autor neznámý. *Sv. Gerasim* [online]. Orthodoxy [cit. 22.4.2020]. Dostupné z: <https://www.orthodoxia.cz/svati/gerasim.htm>

Autor neznámý. *Jewish Dietary Laws (Kashrut): Overview of Laws & Regulations* [online]. Jewish Virtual Library [cit. 28.2.2020]. Dostupné z: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/overview-of-jewish-dietary-laws-and-regulations>.

7 Resumé

The diploma thesis entitled *Animals in Ancient Israel* deals presents relationship between Israelites and animals in ancient Israel. The main part of thesis deals with this relationship during the formation of the ancient Israeli environment from the emergence of proto-Israelite tribes through the emergence of early state formations in the Benjamin Highlands to the influence of the Hellenism. In this thesis it takes into account the historical and cultural influences of Egypt, the ancient Babylonian Empire and later Assyria, as well as the influence of ancient Palestinian city-states, such as Megiddo or Byblos. The Hellenistic period represents a major milestone in the history of the Jewish, during which a wave of intellectualism was born. At this time, the Israelites' view of animals began to change fundamentally and became more anthropocentric.

The primary source is the Hebrew Bible, which summarizes the common idea of the nation of Israel. In the Bible we become acquainted with man's approach to animals in the field of religious practice and trade. Access to animals was governed by God's established laws, ethics. The division of animals into clean and unclean, the consumption of animals and their benefits for human needs were certainly important.

The aim of this thesis consists in pointing out the uniqueness of the nation of Israel in the relationship between man and animal. Jewish uniqueness was based on a strict define ourselves against the idolatry of other nations.